

İŞGALCİLERİN MİLLİ MÜCADELE'Yİ KADROSUZ BIRAKMA ÇABASI: MALTA SÜRGÜNLERİ (1919-1921)

Mehmet Akif BAL*

Öz

Malta sürgünleri, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı süresince idare eden çoğu İttihat ve Terakkici üst düzey siyasi, askeri ve kültürel kadroların, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve ertesinde 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında işgalcilerce tutuklanarak Malta adasına sürgün edilmesi olayıdır. Malta'ya sürgün edilen isimlere bakıldığında; harp boyunca Osmanlı Devleti'ni idare etmiş etkili siyasetçiler, harbin ateş çemberinden geçmiş yüksek rütbeli askerler, mülki amirler, gazeteciler ve fikir insanlarına rastlanmaktadır. İtilaf Devletleri ve en başta İngilizler, bu kadroların Birinci Dünya Savaşı'ndaki çalışmalarını nedeniyle önce İstanbul'a çağrılıp gözetim altında tutulması ve daha sonra tutuklanmaları için planlar yapmışlardır. Tutuklayacakları isimler üzerinden öncelikle Osmanlı Devleti'ne, harbe girmenin ve İtilaf güçlerini yoğun bir zarara uğratmanın hesabını sorma yanında ayrıca Ermeni tehciri gibi konular üzerinden de cezalandırmalar yapmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte İtilaf güçlerinin esas gayesi, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadeleyi kadrosuz bırakarak, mücadeleye zarar vermektir. Harp suçlusu ve tehcir suçlusu olarak iki ana suçlama ile tutuklanan çok sayıda isim, İngilizlerin baskısı ve bu baskı altında çalışmak durumunda kalan özellikle Damat Ferid Hükümetleri tarafından ağırlıklı olarak Beyazıt'taki Harbiye Nezareti bünyesinde bulunan Bekirağa Bölüğüne konulmuşlar, burada uzun süren yargılamalara muhatap edilmişlerdir. Bir müddet sonra Bekirağa'daki üst düzey tutukluların arasından özellikle Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarıyla kaçanlar olmuş, başka tutukluların kaçırılacağı durumunun belirmesi üzerine gidişatı kontrol edemeyeceğini anlayan İngilizler, buradaki üst düzey isimleri

Geliş Tarihi: 21 Eylül 2022 - Kabul Tarihi: 7 Kasım 2022.

Atf Bilgisi: Mehmet Akif Bal, "İşgalcilerin Milli Mücadele'yi Kadrosuz Bırakma Çabası: Malta Sürgünleri (1919-1921)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 132, Sayı 261, İstanbul 2022, s. 327-368, doi: 10.55773/tda.1178337.

* Öğretim Görevlisi, Gazi Üniversitesi TUSAŞ Kazan Meslek Yüksekokulu, Ankara, Türkiye mehmetakifbal@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8995-8500.

Malta adasına sürgün etme kararı almışlardır. Malta adasında iki yıla yakın bir süre tutuklu kalan Osmanlı esirleri, burada bir İngiliz mahkemesi tarafından muhakeme edildiği de bundan bir sonuç çıkmamıştır. Sürgünler, 1921 Londra Konferansı görüşmeleri sırasında alınan ortak karar sonucu, İngiliz esirleriyle karşılıklı olarak serbest bırakılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki, İtilaf Devletleri, Malta, Sürgün, İstanbul, Bekirağa Bölüğü, Hapishane, Mahkeme, Tutuklanma.

The Effort Of The Invaders To Discharge The National Struggle Maltese Exiles (1919-1921)

Abstract

Maltese exiles are the event that most of the political, military and cultural cadres of the Union and Progress who ruled the Ottoman Empire during the World War I was arrested and exiled to the island of Malta after the defeat of the Ottoman Empire and the subsequent Armistice of Mudros signed on 30 October 1918. In fact, the Maltese exiles are an effort to leave the Turkish National Struggle, which lasted between 1919-1922, without a staff and accordingly weak, depending on the arrest and control of high-level cadres. Because when we look at the names exiled to Malta; Influential politicians who ruled the Ottoman Empire during the war, high-ranking soldiers who passed through the fire circle of the war, civil administrators, journalists and intellectuals are encountered. The Allied Powers, and especially the British, made plans for these cadres to be called to Istanbul, kept under surveillance, and then arrested, due to their work in the World War I. Through the names they would arrest, they primarily tried to hold the Ottoman Empire accountable for entering the war and causing heavy damage to the Allied Powers, as well as to punish them over issues such as the Armenian deportation. However, the main aim of the Entente powers is to harm the struggle by leaving the National Struggle led by Mustafa Kemal Pasha without a staff. A large number of people who were arrested on two main charges as war criminals and deportation criminals, were put in the Bekirağa Division, which was mainly under the Ministry of War in Beyazıt, by the British pressure and especially the Damat Ferid Governments, who had to work under this pressure, where they were faced with long trials. After a while, some of the high-level detainees in Bekirağa escaped, especially with the efforts of the Karakol Society, and the British, who realized that they could not control the situation when the other detainees were to be abducted, decided to exile the high-ranking people here to the island of Malta. Although the Ottoman prisoners, who were detained on the island of Malta for about two years, were tried by an English court here, no result came out. As a result of the joint decision taken during the 1921 London Conference negotiations, the exiles were mutually released with the British prisoners.

Keywords: World War I, Union and Progress Association, Exile, İstanbul, Bekirağa Squadron, Prison, Court, Arrest.

Giriş

Türk Milli Mücadelesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan devletler ve toplumlar içerisinde, galiplere karşı gerçekleştirilmiş ve başarıya ulaşmış tarihi bir olaydır. Milli Mücadele, büyük bir mücadele olma yanında, büyük maddi ve manevi sıkıntıların da yaşandığı süreçtir. Milli Mücadele elbette ki fakirlik, yokluk edebiyatı ile izah edilmeyecek kadar büyük bir fedakarlık nümunesi olarak; Birinci Dünya Savaşı sebebiyle insan unsurundaki kayıplar ve yıpranmalar, maddi imkanlardaki azalmalar, diplomatik zorlukların yaşanması, toprak kayıpları, işgal olayları, iç siyasetteki tıkanmalar, siyasi ve toplumsal zaafılar, iç siyasi çatışmalar, toplumsal bölünmüşlük, salgın hastalıklar, yoğun sayıdaki harp esirleri, askerinin mecburi terhis, savaşta yenilen ordunun ciddi oranda dağılması, firarilerin sayısındaki korkunç artış, tarımsal ekonomideki ve işgal altına düşmüş bölgelerde kalan sanayi tesislerindeki üretim problemleri gibi başlıca meseleler ele alındığında çok ciddi zorluklara sahne olmuş bir süreç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Milli Mücadelenin hiç kolay kazanılmadığını bilmek lüzumludur. Milli Mücadele hareketini en fazla zorlayan konu, insan unsuruna dair hem nicelik hem de nitelik içerikli sıkıntılardır. İki buçuk milyon civarındaki bir askeri mevcudiyetle savaşa giren Osmanlı ordusunun neredeyse 250 bin civarındaki askerinin çok çeşitli cephelerde esir düşmesi, Çanakkale ve diğer cephelerdeki yoğun asker kayıpları, salgın hastalıklar nedeniyle özellikle ordu bünyesinde meydana gelen çok ciddi kayıplar, genel asker açığı yanında subay kadrosundaki azalmalara bir de 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasındaki siyasi ve askeri mevcudiyete yönelik işgalcilerin tutuklamaları eklenince, ortaya çok büyük bir asker açığı çıkmıştır. Milli Mücadele'nin bir Kuva-yı Milliye olarak ortaya çıkmasının sebeplerinden biri esasen budur. İnsan unsuruna ama özellikle lider insan potansiyeline yönelik ihtiyacın had safhada olduğu bir zamanda başını İngilizlerin çektiği İtilaf güçlerinin, özellikle asker, sivil yönetici, fikir ve kültür insanlarına yönelik tutuklama ve sürgün çalışmaları, Türkiye'de milli harekete ağır darbe vermeye çalışan işgalci adımlarıdır. Çünkü İngilizler, savaşın Türklerin aleyhine bitmesi gerçeğine rağmen Türk tarafının ciddi bir direniş sergileyeceğini anlamışlar ve bunun önüne geçmek için daha Mütareke'nin sonundan itibaren Türkiye'yi bir milli müdafaadan ve milli hareketten mahrum bırakmanın çarelerini aramışlardır. Malta sürgünü olayı işte bu noktalardan hareketle değerlendirildiğinde, olayın sadece bir tutuklama ve sürgün olayı değil esasen İngilizlerin Milli Mücadele'ye daha başında vurmak istedikleri bir darbe olduğu yakından anlaşılmaktadır. Makalemizi yazarken, özellikle yabancı arşivlerden faydalanmış; Bilal Şimşir, Kamuran Gürün, Gotthard Jaeschke, Selahi R. Sonyel, Uluç Gürkan gibi Türk ve yabancı tarihçilerin ve araştırmacıların çalışmalarından detaylıca istifade ettik. Bu isimlere ait çalışmalar yanında, Milli Mücadele konulu değerli eserlere sahip tarihçilerden Tayyip Gökbilgin, Dr. Selahattin Tansel ve Sina Akşin'in eserlerinden ziyadesiyle faydalandık. İstanbul'daki yargılanmalara değinirken, Ferudun Ata'nın çalışması çok faydalı oldu. Malta'yı bir esir kampı

olarak değerlendiren Cemalettin Taşkıran'ın Ana Ben Ölmedim çalışması makaleye ciddi bir katkı sağladı. Vedat Tüfekçi'nin Birinci Dünya Savaşında İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri, Mümin Yıldıztaş'ın İstanbul Hapishaneleri, Binnur Kurt'un Malta Sürgünleri ve Mahmut Akkor'un Esir Kampları konulu tezlerinden istifade ettik. Dönemin tanığı Celal Bayar, Rauf Orbay, Ali İhsan Sabis, Halil Kut, Başmabeynci Lütfi Bey, Hüsamettin Ertürk'ün hatıraları konuya ışık tuttu. Devlet arşivlerinden, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivinde rastladığımız belgeler, makaleye detay vermemize fırsat sağlamıştır. Bilindiği üzere Malta sürgünleri ile ilgili özellikle makale şeklinde pek çok kıymetli akademik çalışma da yapılmıştır.

Bizim çalışmamızda ise, genel anlamda konuyu detaylandırma dışında; İstanbul'daki tutuklamalar sırasında Bekirağa Bölüğü başta olmak üzere çeşitli hapishanelerdeki vaziyete, Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke döneminde tutuklanan Türklerle olan irtibatlarına, İstanbul'daki genel işgal atmosferine ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un uğradığı işgal vaziyetine, İttihatçı ve Hürriyet İtilafçı siyasi kesimlerin Mütareke döneminde birbirleriyle olan siyasi hasımlıklarına, işgal yönetimlerinin hem tutuklamalarda hem de sürgünlerde hukuku nasıl ayaklar altına aldığına ve yaşanan hukuk facialarına, Mütareke döneminde İstanbul'da görev alan Ahmet İzzet Paşa-Tevfik Paşa-Ali Rıza Paşa-Salih Paşa Hükümetlerinin tutuklamalar ve sürgünler konusunda Damat Ferid Paşa Hükümetleri gibi davranmadıklarına, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in hukuksuzca idamından sonra İstanbul halkının işgalci siyasetine dur diyen protesto yaklaşımlarına, İngiliz siyasetinin esir değişimi sırasında çevirdiği siyasi ve diplomatik oyunlara, İtilaf Devletlerinin Malta sürgünleri konusundaki görüş ayrılıklarına, İngilizlerin Malta sürgünlerinin değişimi sırasında sergiledikleri gayri insani uygulamalara daha detay şekilde yer açtık. Ama makalemizi meydana getirirken en önemli yaklaşım olarak, İstanbul'daki tutuklamaların ve sonrasındaki Malta sürgünlerinin Milli Mücadele'yi yetiştirmiş kadrolardan mahrum bırakma amaçlı bir büyük oyun olduğuna vurgu yaptık. Zaten Malta sürgünlerinin Anadolu'ya gelmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve TBMM tarafından hemen üst düzey görevlere atanmasının da bunu doğrulayan bir olay olduğuna yer verdik. Akşin'in eserlerinden çok yararlandık. Özellikle İstanbul'daki yargılanmalara değinirken, Ferudun Ata'nın çalışması çok faydalı oldu. Malta'yı bir esir kampı olarak değerlendiren Cemalettin Taşkıran'ın Ana Ben Ölmedim çalışması makaleye ciddi bir katkı sağladı. Vedat Tüfekçi'nin Birinci Dünya Savaşında İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri, Mümin Yıldıztaş'ın İstanbul Hapishaneleri, Binnur Kurt'un Malta Sürgünleri ve Mahmut Akkor'un Esir Kampları konulu tezlerinden istifade ettik. Dönemin tanığı Celal Bayar, Rauf Orbay, Ali İhsan Sabis, Halil Kut, Başmabeynci Lütfi Bey, Hüsamettin Ertürk'ün hatıraları konuya ışık tuttu. Devlet arşivlerinden, Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivinde rastladığımız belgeler, makaleye detay vermemize fırsat sağlamıştır. Bilindiği üzere Malta sürgünleri ile ilgili özellikle makale şeklinde pek çok kıymetli akademik çalışma da yapılmıştır. Bizim çalışmamızda ise, genel an-

lamda konuyu detaylandırma dışında; İstanbul'daki tutuklamalar sırasında Bekirağa Bölüğü başta olmak üzere çeşitli hapisanelerdeki vaziyete, Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke döneminde tutuklanan Türklerle olan irtibatlarına, İstanbul'daki genel işgal atmosferine ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'un uğradığı işgal vaziyetine, İttihatçı ve Hürriyet İtilafçı siyasi kesimlerin Mütareke döneminde birbirleriyle olan siyasi hasımlıklarına, işgal yönetimlerinin hem tutuklamalarda hem de sürgünlerde hukuku nasıl ayaklar altına aldığına ve yaşanan hukuk facialarına, Mütareke döneminde İstanbul'da görev alan Ahmet İzzet Paşa-Tevfik Paşa-Ali Rıza Paşa-Salih Paşa Hükümetlerinin tutuklamalar ve sürgünler konusunda Damat Ferid Paşa Hükümetleri gibi davranmadıklarına, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in hukuksuzca idamından sonra İstanbul halkının işgalci siyasetine dur diyen protesto yaklaşımlarına, İngiliz siyasetinin esir değişimi sırasında çevirdiği siyasi ve diplomatik oyunlara, İtilaf Devletlerinin Malta sürgünleri konusundaki görüş ayrılıklarına, İngilizlerin Malta sürgünlerinin değişimi sırasında sergiledikleri gayri insani uygulamalara daha detay şekilde yer açtık. Ama makalemizi meydana getirirken en önemli yaklaşım olarak, İstanbul'daki tutuklamaların ve sonrasındaki Malta sürgünlerinin Milli Mücadele'yi yetişmiş kadrolardan mahrum bırakma amaçlı bir büyük oyun olduğuna vurgu yaptık. Zaten Malta sürgünlerinin Anadolu'ya gelmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve TBMM tarafından hemen üst düzey görevlere atanmasının da bunu doğrulayan bir olay olduğuna yer verdik.

1. Malta Sürgününe Giden Süreç

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi, İngiliz ve ortaklarının gözünde Osmanlı devlet yöneticilerini; öncelikle savaş suçlusunu, 1915'de Ermeni tehcirini gerçekleştirmeleri dolayısıyla katliam (!) suçlusunu yapmıştır. Başta İngilizler olmak üzere işgalci İtilafçılar bu suç lamalarla, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinden hemen sonra İstanbul'da büyük tutuklamalara girişmişler, tutukladıkları Türk önde gelenlerini İstanbul Beyazıt'ta yer alan Harbiye Nezareti uhdesindeki Seraskerat Hapishanesi yani Bekirağa Bölüğü'ne¹ hapsedmişlerdir. İstanbul'da tutuklanan üst düzeydeki Türk yöneticiler için bir süre sonra ikinci ve son toplanma mekanı ise 1919'da

¹ İstanbul'da Mütareke'den itibaren tehcir ve harp suçlusunu olarak tutuklananların hapsedildiği en önemli yer, meşhur Bekirağa Bölüğü idi. Günümüzdeki İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi binası olarak kullanılan Bekirağa Bölüğü, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Harbiye Nezareti Dairesi olarak kullanılmış olan Beyazıt'taki askeri tevkifhane hakkında kullanılan tabirdir. 1908'deki II. Meşrutiyet'ten evvel tevkifhane memurluğu yapan Bekir Ağa'nın adına nispetle bu ismi almıştır. 1908'den sonraki siyasi mevküfler da buraya hapsedilmişlerdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimler Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1993, s. 195-196. Bekirağa Bölüğü'nün namı İttihat ve Terakki döneminde de yürümüş ve İttihat ve Terakki iktidarında burada tutuklu bulunan İttihatçılara muhalif isimlere yapılan muameleler; Refii Cevat (Ulunay), Hasan Amca, Refik Halid (Karay), Ahmet Bedevi (Kuran) ve Rıza Nur'un eserlerinde genişçe anlatılmıştır. Konuyla ilgili olarak; Refii Cevat Ulunay, *Sürgün Hatıraları*, İstanbul 1990, Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1996, Alpay Kabacalı, *Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal*, İstanbul Tarihçsiz, Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 2000, Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiyeh*, İstanbul 1997 başlıklı hatıralara bakılabilir.

sürgün edilecekleri Malta Adası olmuştur. İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'ni yöneten özellikle İttihat ve Terakki Partisi üyelerini savaş suçlusu sayarak cezalandırmaya karar vermişlerdir ancak, İtilaf Devletlerinin İttihat ve Terakki Partisi üyelerini harpten ve tehirden sorumlu tutarak Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleştirdikleri İttihatçı avının altında yatan başka siyasi düşünceleri de olmuştur. Zira İtilaf güçleri Anadolu'yu parçalama niyetindeydiler ve işgal ettikleri yerlerde bir Ermeni devleti kuracaklardı. Hatta sadece Ermenilerin değil, Rumların da kurtarıcıları gibi Türkiye'ye gelmişlerdi. Bu açıdan özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gözle görülür bir gerginlik vardı. Türklere kabul ettirilecek barış koşulları açıklanınca, Türkiye'de yer yer patlamalar olacağı anlaşılmıştı. Çünkü Türkler, ülkelerinin parçalanmasına kolaylıkla boyun eğmeyeceklerini belli etmişlerdi. İngilizler bu patlamanın önüne geçmek için, Türkiye'de askeri ve sivil kurumlardaki dinamik kişileri yakalayıp susturmanın yeterli olacağını düşündüler.² Bununla birlikte İtilaf Devletleri daha doğrusu İngiltere acele etmemiş ve bir müddet beklemeyi tercih etmiştir.³ Fakat İngiliz Savunma Bakanlığı, 3 Ocak 1919'da İstanbul, Kahire ve Bağdat başkumandanlıklarından "İngiliz kontrol ve nüfus bölgelerindeki Türkleri yargılamak üzere sıkıyönetim mahkemeleri kurmalarını" da istemiştir. Suçlu oldukları varsayılan Türkleri yargılama görevi; Mısır'da Mareşal Allenby'e, Irak'ta General Marshall'a, Kafkasya'da General Milne'a verilmiştir. İngiliz kontrol ve nüfuz bölgelerinin dışında kalan Türklerin yargılanacağı paralel mahkemenin ise Malta'da kurulması düşünülmüştür.⁴ İngiliz Milne, esasında tutuklananların Malta Adasına sürülmeleri yerine, Batum'a gönderilerek askeri mahkemede yargılanmalarından yana olmuştur. İngiliz Allenby ise daha da ileri giderek, tutuklanan şahısların doğrudan idam cezasıyla yargılanmasını önermiştir.⁵

İşgalciler tarafından kuşatılmış İstanbul'da İttihat ve Terakkicilerin tutuklanmasına yönelik ilk adımlar, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İzzet Paşa Kabinesi'nin istifası sırasında atılmış ve 5 Kasım 1918'de Diyarbakır eski valisi Dr. Reşid Bey ilk tutuklanan kişi olmuştur.⁶ Bu mesele ile meşgul olacak bir hususi encümen kurularak Meclis'in içinde buna "Beşinci Şube" denilmiştir. 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Hükümeti kurulunca, 12 Aralık 1918 tarihinde yeni hükümet tehcir sırasında suç işleyenlerin tahkikatı için heyet gönderilmesi ve masraflarının karşılanması kararını almıştır. Hükümet bir taraftan da, Kasım'ın sonlarına doğru Harbiye Nezareti'nde, "Suistimaller, Hesapları ve Seyyiatı Tetkik Komisyonu" adlı bir komisyon kurmuştur. Amaç, seferberliğin ilanından beri Başkumandanlık Vekaleti ve Harbiye Nezareti daire ve şubelerinde vukua gelmiş olan suistimalleri tetkik ve mes'ulleri meydana çıkarmaktır. Harbiye Nezareti Müsteşarı Mirliva Mustafa Hilmi Paşa'nın başkanlığında

² Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Ankara 1985, s. 27.

³ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1988, s. 308-309.

⁴ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, İstanbul 2014, s. 39.

⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014, s. 91.

⁶ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 85.

olan bu komisyon, çalışmalarına başladığı sırada aynı nezarete, 1/2 Kasım 1918 gecesi yurtdışına çıkmış Enver ve Cemal paşaların muhakemesi için ayrı bir Divan-ı Harp de teşkil edilmiştir.⁷ Fakat suçlanan İttihatçıların ne Beşinci Şube'de sorgulanmaları ne de Soruşturma heyetleri kurulup farklı bölgelere gönderilmiş olmaları yeterli görülmemiştir. Çünkü İtilaf Devletleri ile İttihat ve Terakki karşıtları, suçluların bir an evvel cezalandırılmaları konusunda baskı yapmışlardır. Bundan dolayı İstanbul'daki Hükümet, Divan-ı Harbi Örfilerin kurulmasını kararlaştırmıştır.⁸

Alınan kararlar doğrultusunda 14 Aralık 1918'de, seferberlik sırasında, tehcir ve isyan dolayısıyla suç işleyenlerin tahkik edilip, suçu sabit görülülerin örfi idare mahkemelerine sevklerine dair Harbiye, Adliye ve Dahiliye nezaretlerinin isteği, Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) kabul edilmiştir.⁹ Sadrazam Tevfik Paşa, savaş suçlusu gibi tutuklanacak olanları yargılamak için hususi ve fevkalade bir mahkeme kurmak cihetine gitmiştir. Mahmut Hayreti başkanlığında, Ali Nadir Paşa ve Süleymaniyeli Mustafa Paşa'dan oluşan bir mahkeme kurdurmuştur.¹⁰ Tevfik Paşa, İtilaf Devletlerinin baskısıyla birlikte, tehcir zamanında yapıldığı iddia olunan mezalim ve yolsuzlukları mahallinde incelemek, şikayet sahipleri ile bizzat temasta bulunmak üzere Adliye ve Dahiliye memurlarından oluşan komisyonlar da kurmuştur. Aralık 1918'de Vükela Meclisi, bu vazife ile görevli 10 heyetin Anadolu'nun çeşitli yörelerine gitmesini kararlaştırmıştır. Bu heyetler;

- 1- Ankara, Kastamonu vilayetleriyle Bolu Sancağına,
- 2- Trabzon Vilayetiyle, Samsun Livasına,
- 3- Hüdavendigar (Bursa), Edirne vilayetleriyle, Çatalca Sancağına,
- 4- Aydın Vilayeti ile Çanakkale, Karasi sancaklarına,
- 5- Konya Vilayeti ile Eskişehir, Karahisar (Afyon), Kütahya sancaklarına,
- 6- Sivas Vilayeti ile Kayseri, Yozgat sancaklarına,
- 7- Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerine,
- 8- Adana Vilayeti ile Maraş Sancağına,
- 9- Urfa, Zor, Antep sancaklarına gönderilmiştir.¹¹

Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa başkanlıklarındaki Osmanlı hükümetlerinin aldıkları çeşitli kararlar İngilizleri yine de memnun etmemiştir. Özellikle Tevfik Paşa Hükümetinin büyük oranda kendi inisiyatifiyle aldığı kararların, süreci Osmanlı Hükümetinin kontrolünde tutma yaklaşımını içermesi ise İngilizleri kızdırmıştır. Anlaşılmaktadır ki, savaşın galibi bir işgalci güç olan İngilizler, özellikle Tevfik Paşa döneminde her istediklerini rahatlıkla elde edememişler hatta karşılarında bir Osmanlı idari ve hukuki mekanizmasının işleyişi ile her istenilene yapmamayı içeren manevra esaslı siyasi yaklaşımları

⁷ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, C. 1, Ankara 1959, s. 10.

⁸ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargulamaları*, s. 74.

⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 10.

¹⁰ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, C. 1, s. 11.

¹¹ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, C. 1, s. 15-16.

bulmuşlardır. Diğer taraftan asker ve sivil çoğu Türk memurunda Mütareke hükümlerine karşı bir üstü örtülü direnç söz konusu olmuştur. Tüm bunlardan dolayı İstanbul'da bulunan İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 2 Ocak 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir telgrafta şu tespitlere yer vermiştir:

“Türk Hükümetini protesto edip durmak, hem yararsız, hem de onurumuzla bağdaşmaz görünüyor. Bugünkü Kabine (Tevfik Paşa Kabinesi), bize her türlü iyi niyeti gönderiyorsa da onun emirlerine uyulmuyor. Kafkasya'da, Kilikya'da Mütarekeye uyulmadığını, Ermenilere karşı davranışların ise her zamanki gibi aşırı saldırgan olduğunu görüyoruz. Bu nedenle durum, yeni biçimde bir eylem gerektiriyor. Kendileri aleyhinde delil bulunduğu sanılan kimselerin hemen yakalanıp müttefik askeri makamlarına teslimini isteme yetkisinin bana verilmesi, en etkin çare olacaktır kanısındayım.”¹²

İngiltere'den olumlu görüş alan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, 7 Ocak 1919 günü Osmanlı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa ile yaptığı görüşme sırasında iki yeni “suçlu” tipinden söz açmıştır: Birincisi, savaş içinde İngiliz tutsaklarına kötü davrananlar; ikincisi Ermeni kırımından (!) sakin olanlar. Yüksek Komiser, Ermeni suçundan söz açarken “sürgün” deyimini yerine, kasten “kırım” (katliam) sözünü kullanmıştır. Bu tarifle yetinmeyen Amiral Calthorpe, “İngiltere Hükümeti'nin suçluları en sert biçimde cezalandırmaya kararlı olduğunu” da Mustafa Reşid Paşa'ya bildirmiştir.¹³ Bundan sonra giderek artan İngiliz baskıları sonucunda 8 Ocak 1919 tarihli İrade-i Seniyye ile hususi Divan-ı Harpler teşkil edilmiştir.¹⁴

Gelişmelerden asla memnun kalmayan İngilizler, İstanbul'da tutuklamalara yönelik çalışmaların başladığı bir sırada yani 23 Ocak 1919 günü Londra'da bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya; İngiltere Dışişleri, Milli Savunma, Donanma bakanlıklarının temsilcileri katılmış, Türk savaş suçluları konusundaki İngiliz planı nihayet bu toplantıda kararlaştırılmıştır. Taslakta, suçluların müttefiklere teslim edilmeleri istenirken, Türk Hükümeti'ne çok sert baskı yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Suçluları teslim etmeyecek olan Osmanlı nazırlarının ise Malta'ya sürülecekleri, daha da direnirlerse İstanbul'un işgal edileceği resmen açıklanmıştır.¹⁵ İngilizlerin bu açıklamaları, tehditkarlık yanında başka bir durumu da ortaya koymaktadır. İngilizler İstanbul'daki tüm etkilerine ve baskılarına rağmen, tutuklamalar konusunda Osmanlı siyasetine ve memurlarına istedikleri şekli veremediklerini, aslında İstanbul'daki işlerin hep istedikleri gibi gitmediğini ve gitmeyebileceğini itiraf etmişlerdir.

¹² Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 27. Fatih Mehmet Sancaktar, “Another Side of the National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921)”, *Asia Minor Studies*, Cilt: 2, S: 3, Kilis 2014, s. 65.

¹³ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 32.

¹⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991, s. 174.

¹⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 36-37.

1.1. Kara Listelerin Hazırlanması ve Tutuklamaların Başlaması

İngilizler başta olmak üzere İtilaf güçleri 1919 yılının Ocak ayından itibaren, tutuklanmasını istedikleri Türklere yönelik “Kara Listeler” hazırlamaya başlamışlardır. “Kara Liste” deyiimi ilk kez 17 Ocak 1919 günü resmen kullanılmıştır. Bundan öncede İngilizlerin “Suçlu Türkler” listeleri hazırladıkları görülmüş ama bunlara resmen kara liste adı verilmemiştir. Nitekim, Paris Barış Konferansı’nda Mr. Balfour’un yardımcılığını yapan Louis Mallet, 17 Ocak’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıda; Ermeni kırımından, Ermenilere, Rumlara, Hristiyan Nasturilere kötü davranmaktan sanık Türklerin cezalandırılacaklarını bildirmiş, bu bakımdan İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nca kara listeler hazırlanmasını önermiştir. Bundan sonraki tarihlerde kara listelerin hazırlanması hızlanmıştır. İngiliz savaş tutsaklarına kötü davrananlarla ilgili listeler, İngiliz Başsavcılığının “Savaş Tutsakları Dairesi”ne iletilmiştir. Öteki suçlarla ilgili listeler ise daha çok Türkiye’deki İngiliz Yüksek Komiserliği’nde ve İngiliz Başkumandanlığında toplanmıştır. İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’nde kara liste hazırlamakla görevli bir şube kurulmuştur. Ermeni-Rum Şubesi adını taşıyan birim, İngiliz Baştercümanı ve İngiliz Yüksek Komiserliği’nin iki numaralı adamı Andrew Ryan’a bağlı çalışmıştır.¹⁶

İngiliz baskılarının etkisiyle Tevfik Paşa Hükümeti, 30 Ocak 1919 Çarşamba gecesi İttihatçılara yönelik geniş bir tutuklama hareketine girişmiş, polis, İstanbul Muhafızlığı ve Jandarma Kumandanlığı hemen harekete geçmiştir.¹⁷ 30 Ocak’ta 27 İttihat ve Terakki lideri tevkif ettirilmiştir. Amiral Calthorpe bu hareketi; “Çok iyi bir başlangıç” olarak göstermiştir. Calthorpe, aynı gün verdiği raporda; “Bu şahıslardan bazılarının tehlikesizce hapsedilmeleri bakımından Türkiye’nin dışına gönderilmeleri mutlak lüzumlu görüldüğü taktirde, Malta’ya gönderebilir misiniz?” diye Londra’ya sorması üzerine 5 Şubat’ta şu talimatı almıştır:

“Bu kimselerin;

1. Mütareke hükümlerine uymada kusurlu bulunmak
2. Bu hükümlerin ifasına mani olmak
3. Britanyalı amir ve subaylara hakaret etmek
4. Esirlere kötü muamele etmek
5. Gerek Türkiye’de ve gerekse Azerbaycan’da Ermeni veya diğer ırklara mensub tebaaya tecavüz ve taşkınlıklarda bulunmak
6. Emlakın yağma, çapul vesair suretlerle tahribine katılmak
7. Harp kanun ve usullerine tealluk eden usulleri ihlal... gibi sebeplere dayanılarak size veya en yakın müttefik amire veya me-mura sizin veya amirin mütalaasına göre teslim edilmeleri için derhal teşebbüse geçmeleri hususunda Türk Hükümetine talimat veriniz. Krallık Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun müttefiklerin işgalleri altındaki toprak kısımlarında yukarıda adı geçen

¹⁶ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 50-51.

¹⁷ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 94.

suçlarla suçlandırılan Türklerin Türk makamları tarafından muhakeme ve tecziye edilmelerini kabul edemez. Binaenaleyh bu gibi suçluların Malta'da tevkif kampına götürülmek, mütefekklerin bunlar hakkında sonradan verecekleri karara uygun olarak muhakeme ve tecziyeleri yapılmak üzere bize teslim edilmeleri için ısrar ediniz. Bunların muhakeme usulleri hakkında henüz bir karar verilmemiştir.”¹⁸

Görüldüğü üzere İstanbul'a gönderilen talimatta yedi çeşit suç sıralanmıştır. Yalnız bu suçlar sıralanırken hiçbir hukukçuya danışılmamıştır. Toplantıya hukukçular çağrılmamış, hukuk, adalet kaygısından uzak kişiler katılmışlardır. Suçlar, öç alma hırsıyla hazırlanmıştır ve önyargılıdır. 7 sınıf suçun her biri alabildiğine keyfidir, kaypaktır. Suret-i haktan görünmeye çalışılarak, suçlar, işlendikleri yere göre iki sınıfa ayrılmıştır. Suç, işgal edilen yerlerde işlenmişse, suçlu doğrudan doğruya İngiliz askeri mahkemesine verilecektir. Suç, işgal edilmemiş topraklarda işlenmişse ne olacaktır? O zaman suçlu, daha sonra yargılanıp cezalandırılmak üzere Malta tutsak kampına sürülecektir. Suçluların hangi mahkemece, nasıl yargılanacakları henüz kararlaştırılmamış ama İngiltere, Türk devletinin yargı yetkisini kesinlikle kabul etmeyeceğini de ifade etmiştir.¹⁹

Gelişmeler böyle iken pek hesapta olmayan bir unsur gidişatı etkilemiştir. Fransız Doğu Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey, Amiral Calthorpe'a; işgal altında olmayan yerlerde cezalandırma işleminin Türklere bırakılması gerektiği yolunda bir mektup yazmıştır. Ama aynı Fransız general, “İngilizlerden geri kalmamak için Türkiye'yi savaşa sokanlara karşı şiddetle harekete geçmek gerektiğini” de ifade etmiştir. General Franchet d'Esperey'in görüşleri, Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından İngilizlere iletilmiştir. Ancak İngilizler bu ifadeleri, “pratik değil, akademik” olarak karşılamışlardır. Hukuk açısından haklı olan Fransız görüşü, böylelikle kağıt üzerinde kalmıştır. İngiltere, yolundan şaşmamıştır.²⁰ Ama İngiltere Fransızlara başka bir teklifte bulunmuş, tutukluların Malta dışında başka bir yerde gözaltına alınabileceğini söylemiştir.²¹ İngiliz ve Fransızlar arasında yazışmalardan herhangi bir sonuç çıkmasa da bu yazışmalar yüzünden Türkiye'ye verilecek İngiliz notası bir ay gecikmiştir. Bundan dolayı Babıali, önemli bir konuda ilk kez İngilizlere resmen “hayır” demiştir. İngilizlerin, savaş tutsaklarına kötü muamele edenlerin teslimi isteğini, “hukuk-u esasiye-i devlete” aykırı olduğu ve bu bırakışmada da yeri olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Türkler, Osmanlı mahkemelerinde yargılanacaklardır. Fakat İngilizlerin hukuksuz ve zorba davranışları devam etmiş, Feyzi ve Zülfü beylerle Nuri Paşa'nın muhakemelerinin gecikmesi ve İngiliz tutsaklarına kötü muamele ettiği öne sürülen Mazlum Bey'e hükmedilen

¹⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 175.

¹⁹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 39.

²⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976, s. 156.

²¹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, s. 57.

cezanın az olduğu gerekçesiyle, İngiliz güçleri bu kişileri kendileri yargılamak üzere alıp götürmüşlerdir.²²

Osmanlı Hükümetinin konuyla ilgili çalışmaları sırasında ilginç bir olay daha meydana gelmiştir. Ermeni taraftarları, Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerinin kurulmasına rağmen Türklerin yargılamalarda tarafsız davranamayacaklarını iddia etmişlerdir. Tevfik Paşa Hükümeti ise, Avrupa'nın adil ve tarafsız yargılarına müracaat etmiş ve bu konuda verilecek karara razı olacaklarını bildirmiştir.²³ Bunun üzerine sonra Osmanlı Hariciye Nazırı Reşid Bey 13 Şubat 1919 günü, tehcirin nedenlerini tespit etmek üzere kurulacak soruşturma komisyonlarına tarafsız hukukçuların iştiraklerinin sağlanması hususunda İsveç, Hollanda, İspanya, Danimarka hükümetlerine birer nota vermiştir. Notada, soruşturma komisyonlarına tarafsız ülkelerden de ikişer üye katılmasını düşündüklerini ve bu maksatla devletlerin her birinden iki hukukçuyu görevlendirmelerini rica etmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin talebinden çok rahatsız olan İngilizler, askeri sansür vasıtasıyla bu telgrafların çekilmesini önlemeye çalışmışlardır. Ancak, İngilizler teşebbüslerinde gecikmişler, telgrafların gitmiş olduklarını görünce bu defa adı geçen devletlerin muhtemel bir komisyona üye vermemesini teminen teşebbüse geçmişlerdir. Aslında İngilizler böylelikle bu konuya kendilerinden başkalarının karışmasını arzu etmeyeceklerini ifade etmişlerdir.²⁴ Çünkü İngilizler, Ermenilerin durumunun sürgün değil, kırım olduğuna Avrupa ve ABD'yi de geniş ölçüde inandırmışlardır. Şimdi ise propaganda gereği Türklerden böyle bir kırım suçunun öcü alınmak istenmiştir. Türk sanıklar, İngilizler tarafından zaten önceden mahkum edilmiş olanlar yalnız İttihatçı yöneticiler değil, tümüyle Türk milleti de iftiraya uğratılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ciddi ve gerçekten tarafsız bir soruşturma, Ermeni "kırım" propagandasını kökten çökertebilirdi. Dolayısıyla böyle bir durum, "Türk Savaş Suçları" kuramını ve buna dayandırılmak istenen İngiliz planlarını altüst edebilirdi. Böylesi bir endişe ile harekete geçen İngilizler, diplomatik çalışmalarında yine de başarılı olmuşlar ve İsveç, Hollanda, İspanya, Danimarka devletleri de hukuk heyetlerini göndermemişlerdir.²⁵ Ama bu tarafsız yargıç konusu Tevfik Paşa Hükümetinin sonunu da getirmiştir.

2. Damat Ferit Hükümeti'nin Tutuklamalardaki Rolü

İngilizlerin tutuklamalarla ilgili her istediklerini yaptırmadıkları Sadrazam Tevfik Paşa, artan İngiliz baskıları sonrasında 3 Mart 1919'da görevden alınmıştır. Aynı gün Sadrazamlığa Damat Ferid Paşa atanmıştır. Damat Ferid Paşa'nın sadrazamlık dönemi; hem İngilizlerin harp suçlusu ilan ettikleri İttihatçılara yönelik bitmek tükenmek bilmeyen tutuklama talepleri, hem de Damat Ferit Paşa'nın vaktiyle İttihatçılarla olan hasımlıkları sebebiyle siyasi rövanş alma isteği yoğun şekilde tutuklama olaylarına sahne olmuştur. Bu

²² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976, s. 156.

²³ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 84.

²⁴ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 311.

²⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 61.

sebeplerle, İstanbul başta olmak üzere çoğu Osmanlı şehrinde adeta bir insan avı başlatılmıştır. Nitekim İngiliz Amiral Calthorpe, yeni Sadrazam Damat Ferid ve Hariciye Nazırı ile görüşerek; onlara İngiliz tutsaklarına kötü muamele edenler ve Ermeni kırımıyla (!) ilgisi olanların cezalandırılmaları konusunu yeniden açmış, Damat Ferid ve hükümeti ise bu konuda harekete geçmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Padişah Vahdettin'in, İngiliz baskısı ve yönlendirmesi altında görevlendirdiği Damat Ferid, Yüksek Komiserlikten Hohler'le de görüşmüştür. Görüşmede; İttihatçıları cezalandırma işine niyeti olduğunu ve o sıradaki nazırlardan daha gayretli bir kabine düşündüğünü, yalnız söz konusu suçluların ülkenin "en büyük ve en güçlü" örgütüne (İttihat ve Terakki Partisine) mensup olduklarını, bunlara karşı şiddetle harekete geçildiği takdirde, kendisi ve kendisi gibi düşünenler aleyhine bir tepkiden çekindiğini, bu bakımdan böyle bir durumda İngilizlerin tutumunu öğrenmek istediğini bildirmiştir.²⁶ Damat Ferid ve Hükümeti, İngilizlerden aldığı güvence üzerine İstanbul'da büyük bir insan avı başlatmıştır. İngiliz baskısı ve desteği altında çalışma başlatan Osmanlı İçişleri Bakanı, kara listeler hazırlamış hatta listeleri önceden İngiliz Yüksek Komiserine göstermiştir. Listedeki kişileri nasıl ani bir baskınla yakalatacağını da izah etmiştir. Bundan sonra İngiliz ajanları haber toplamış, Damat Ferid Hükümeti ise İngilizlerin topladığı haberlerle ve jurnallerle beslenmiştir. Ne var ki, özellikle İstanbul'da başlatılan bu insan avı (!), plansız ve programsızdır. Dolayısıyla Damat Ferid Paşa Hükümeti rastgele harekete geçmiştir. Ancak, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin elinde ise henüz ayrıntılı bir plan yoktur. Kimlerin yakalanacakları, hangi suçlarla nasıl yakalanacakları, yakalandıktan sonra bu insanların ne yapılacağı açık seçik planlanmamıştır.²⁷

İngilizler başta olmak üzere İtilaf güçleri, İttihatçı karşıtı muhalif basın da bir şekilde yanlarına çekerek tutuklama olayına ayrıca kamuoyu desteği sağlamaya çalışmışlardır. Vaktiyle İttihatçıların iktidarında ağır baskılar altında ol an Hürriyet İtilaf Partisi mensupları gibi, Hürriyet ve İtilafçı gruba yakın basın da, İttihatçıların iktidarında yaşamış oldukları tutuklamaların ve sürgünlerin rövanşını bu yeni dönemde İttihatçılardan almanın peşine düşmüşlerdir. İttihatçı karşıtlığı, İttihatçıların muhaliflerini İngilizlerle bir araya getirmiştir. İttihatçı muhalifi basının devreye girmesiyle konu başka bir aşamaya taşınmıştır. Tutuklamaların artması konusunda ortaya çıkan baskılardan biri, 24 Ocak'ta bazı gazetelerde (örneğin Sabah) yayınlanan ve hükümeti uyusuklukla suçlayan Hürriyet ve İtilaf bildirgesidir. Fakat, belki daha önemli olanı, 23 Ocak günü Alemdar'da yayınlanan ve rical-i siyasiyeden 10 kişinin imzasıyla Padişaha sunulduğu bildirilen arızadır. Bu yazıda; bu denli zaman geçmesine rağmen, onca insan öldürmüş olanlardan hiçbirine "icra-yı adalet" edilmediğine, İttihat ve Terakki'nin henüz feshedilmediğine, Halil, Cavit, Cahit, Kemal, Canbulat, Mithat Şükrü, Ahmet Şükrü, Sait Halim, Hayri, Musa Kazım, Rahmi, Ahmet Nesimi, Ali Münif ve daha birçoklarının sanki diğer

²⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 150.

²⁷ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 36.

İttihat ve Terakki önderleri gibi kaçmaları isteniyormuşçasına tutuklanmadıklarına işaret etmişlerdir.²⁸

İngiliz baskısı ve İttihatçı muhalifi basın tutuklamalara yönelik çalışmaları, bir önemli olay üzerinden daha değişik bir noktaya uzanmıştır. Olay, tehcir uygulamalarındaki ileri gelen sanıklardan olduğu kabul edilerek tutuklanan eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşid Bey'in 25 Ocak'ta hapisten kaçmasıdır. Bu kaçış, neredeyse İttihat ve Terakki paşalarının yurtdışına kaçması olayı gibi yoğun tepkiler oluşturmuştur. Muhafız basınının baskısı yanında, artık kendini iktidara aday gören Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ikinci bir Babıali Baskını düzenleyecek bir havaya girdiği anlaşılmıştır. Nuruosmaniye'de toplanan büyük bir kalabalık adına bir Hürriyet ve İtilaf Heyeti, Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaretle Dr. Reşit'in²⁹ kaçmasını protesto etmiştir.³⁰

İstanbul'daki işgalci İngiliz makamları, 25 Ocak-20 Nisan 1919 günleri arasındaki üç aylık dönemde yakalanmaları için 223 kişinin adını resmen İstanbul Hükümetlerine vermişlerdir. 23 Ocak-14 Mart 1919 arasında 100 kişi, 15 Mart-7 Nisan 1919 arasında 61 kişi, 8-9 Nisan 1919'da 18 kişi, 10-20 Nisan 1919 arasında 44 kişinin tutuklanması istenmiştir.³¹ Damat Ferit Kabinesi bu tutuklamaları yaparken, İtilaf Devletleriyle şartları hafif olan bir barış yapma ve İngilizlerle mümkün olduğu kadar içli dışlı ilişkiler kurma yanında; İttihat ve Terakkicileri kovuşturmak ve onları birtakım cezalara çarptırarak, hem İtilaf Devletleri'nin gözüne girmek, hem de vaktiyle siyasette hasım haline geldikleri İttihat ve Terakki'yi siyaset sahnesinden silme amacına yönelik adımla atmıştır. Bu doğrultuda, 8 Mart günü çıkarılan "Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Hakkında Kararname" ile 16 Aralık'ta kurulan Divan-ı Harp Başkanlığı'na Erkanıharp Mirlivası Ali Fevzi Paşa, üyeliklere Mirliva Ali Nazım, Mustafa ve Zeki paşalarla, Miralay Recep Ferdi Bey getirilmiştir.³²

Sadrazam Damat Ferid zamanında mahkeme faaliyetlerinin hızlandırılması amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılan gayri hukuki usuller yanında, ortaya atılan suçların zamanı bakımından da hiçbir ölçü tanınmamıştır. Hatta Türklerin işledikleri sözde suçlar, çok gerilere kadar götürülmüştür. Dolayısıyla suçlamalar, Birinci Dünya Savaşı ya da Mütareke dönemleriyle sınırlı kalmamıştır. Musul'daki İngiliz siyasi temsilcisi Mr. E.W. Mc Dowell, kırk yıl kadar önceki suçları da kara liste hazırlamak için kullanmaya çalışmış, Birinci Dünya Savaşı'ndan 31 yıl önceki suçları sıralamıştır. İstanbul'daki İngiliz Haberalma Yüzbaşı H.A.D. Hoyland ise, 311 kişilik kara liste hazırlamış ve Balkan Savaşı sırasında suç işlemiş olanları da bu listeye geçirmiştir. Hatta 1913 yılı başlarında yapılan "Babıali Baskını" suçundan dolayı 100 kişi kara listeye alınmıştır.³³

²⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 151.

²⁹ Diyarbakır eski Valisi Dr. Reşit Bey.

³⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 152.

³¹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 68.

³² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 197.

³³ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 52.

Suçlamalardaki önyargılı bakışlar ve hukuksuz yaklaşımlarla İstanbul'da geniş çaplı tutuklamalara girilmiş; eski nazırlar, subaylar, mebuslar, kültür insanları, genel anlamda İttihat ve Terakki mensupları tutuklanmıştır. Hatta ılımlı İttihat ve Terakkiciler yanında, İttihat ve Terakki'ye bağlı olmamakla birlikte ulusçu olanlar da tutuklama faaliyetlerinin hedefi olmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Her kesime eşit mesafede duran Milli Kongre'nin başı Dr. Esat Paşa bile bir gün tutuklu kaldıktan sonra ancak kefaletle serbest bırakılmıştır. İngiliz istihbaratına göre, Damat Ferit bununla kalmayarak, Anadolu'daki İttihat ve Terakkicileri ya da İttihat ve Terakki'ye yakın olanları da tutuklamak üzere, jandarmaya yardımcı olacak bir teşkilat kurmuştur. 11 Mart'tan sonra, demiryolu boyunca Konya'ya, Ankara'ya, Sivas'a doğru tutuklamalar başlamıştır.³⁴ Fakat tutuklamaların keyfiligi artık İstanbul'daki diplomatik misyonların da dikkatini çekmiş olacak ki, ABD Yüksek Komiseri Lewis Heck'in Washington'a gönderdiği 4 Nisan 1919 tarihli yazıda, tutuklamaların çoğunun kişisel intikam duyguları ya da Müttefik devletlerin özellikle de İngiltere'nin tahrikiyle yapıldığına inanıldığını belirtmiştir.³⁵

3. Üst Düzey İsimlerin Hapsedildikleri Yer: Bekirağa Bölüğü

Bahsedildiği üzere 1919 yılının ilk günlerinde ve Tevfik Paşa Hükümeti zamanında, İstanbul'da bazı isimlerin tutuklanmasına başlanmıştır. İngilizler, sınır boylarında, cephelerde görev yapmış üst düzey veya tesirli Türk subaylarını tutuklamaya çalışırken; İstanbul'da tutuklananlar çoğunlukla, "Bekirağa Bölüğü" adı verilen Harbiye Nezareti Cezaevi'ne hapsedilmişlerdir. 1919 Ocak ayında başlayan tutuklamalar, Şubat, Mart aylarına doğru gittikçe artarak korkunç bir insan avına dönüşmüştür, Bekirağa Bölüğü günden güne dolmuştur. Gerek İngilizler ve gerekse eski yönetime hıncı olan Hürriyet ve İtilafçı çevrelerin el altından hazırladıkları tevkif listeleri için Tevfik Paşa Hükümeti'ni türlü türlü vasıtalarla baskı altına almaları, gelinen durumu bir memleket meselesinden ziyade çirkin politikacılığın bir numunesi haline sokmuştur. Bazı gazetelerin mübalağalı hücumları, birtakım şahsiyetlerin baskı ve şantajları; savaş yıllarının İttihat ve Terakki Fırkasına (Partisine) mensup idarecilerinin mesuliyetini halkın daha hafif görmeye başlamasına hatta halkın İttihatçılara kızgınlığını dahi unutmama durumuna gelmesine yol açmıştır.³⁶

1919 Ocak ayı başlarında Hükümet, yurtdışına çıkmış İttihatçı liderlerle ilgili faaliyete girişmiştir. Müşir Nazım Paşa'nın başkanlığı altında kurulan Hususi Divan-ı Harp, firari paşaları ve özellikle Enver ve Cemal paşaları, izin almaksızın askeri vazifelerini terk ile firarlarından dolayı mahkum etmiştir. Hükümet, 6 Ocak'ta valilerden Sabit Bey ile Cemal Azmi Bey'i tehcir işlemlerinden dolayı mahkemeye sevk etmiştir. Eski Kafkas İslam Ordusu Kumandanı ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa aranmaya başlanmıştır. Osmanlı

³⁴ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s. 198-199.

³⁵ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 53.

³⁶ Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yard. Doç. Dr. Ali Arslan), İstanbul 1997, s. 20-21.

Hükümeti, firarı İttihatçıları Alman Hükümeti'nden istedikten sonra Alman Hükümeti evvela, Ocak ortalarında iade edeceğini bildirmiş bilahare, Şubat ortalarında bu isimlerin yani Talat, Cemal, Enver paşalarla Doktor Nazım ve Bahaddin Şakir Beylerin iade edilebilmeleri için alelade cürümleri olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Doktor Nazım Bey'in Maarif Nezareti'nde bulunduğu zaman ile diğer isimlerin işgal ettikleri yüksek vazifelerinde bir açıkları bulunup bulunmadığının araştırılması işine başlanmış ise de kendilerini sorumlu duruma düşürecek herhangi bir açıkları görülememiştir.³⁷

Tutuklama çalışmaları sonucunda Bekirağa Bölüğü'ne ilk olarak, 5 Ocak 1919'da İstanbul'da tutuklanan Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey gönderilmiştir. Ertesi gün Çorum Jandarma Komutanı Mehmet Tevfik Bey, Trabzon Gümrük Memuru Mehmet Ali Bey ile tüccardan iki kişi daha tutuklanmıştır. 16 Ocak günü ise, üç sivil memurla bir teğmen Bekirağa Bölüğü'ne yollanmıştır. Derken, tutuklamalar daha yüksek görevlilere sıçramış, 14 Ocak'ta eski Sivas valisi Mehmet Memduh Bey ve 21 Ocak'ta yine eski Sivas valilerinden Ahmet Muammer Bey tutuklanmıştır. Bu isimleri, 30 Ocak günü eski Bursa valisi Ali Osman Bey'in Bekirağa Bölüğü'ne yollanması izlemiştir.³⁸ Böylelikle 1919 Ocak ayı içinde toplam 40 kadar önemli kişi Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir. Tutuklamalar ilerleyen zamanda valilerden, mebuslara ve nazırlara yönelmiştir. 1919 Ocak sonlarıyla Şubat başlarında tutuklanan kimseler arasında mebuslar, eski nazırlar da görülmüştür. Tutuklananların hemen hepsi İttihatçı isimlerdir. Bu isimler birkaç gün Emniyet Müdürlüğü'nde ve karakollarda tutulduktan sonra cezaevine gönderilmişlerdir. 1919 Şubat ayı içinde Bekirağa Bölüğü'ne gönderilenler arasında dört eski vali vardır. Bunlar; İzmir valisi Rahmi, Bursa valisi Rıza Hamit, Sivas valisi Ahmet ve Diyarbakır valisi İbrahim Bedrettin beylerdir. Valilerden başka mebuslardan altı kişi tutuklanmıştır. Bu isimler; Akdağ Madeni Mebusu Ziya Gökalp, İstanbul mebuslarından Hüseyin Cahit (Yalçın), Karasi mebusu Hüseyin Tosun, Lazistan mebusu Süleyman Sudi beylerdir.

Eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat, eski Ayan Reisi Hacı Adil, İttihat ve Terakki Partisi eski Umumi Katibi Mithad Şükrü (Bleda) beylerden başka üç general de Şubat ayı içinde Bekirağa Bölüğü'ne yollanmışlardır. Bu isimler ise; Beşinci Ordu komutanları Vehip ve Mahmut Kamil paşalar ile Askeri Sıhhiye Müfettişi Dr. Süleyman Numan Paşa'dır. Ocak ayında yakalananlarla birlikte Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların sayısı 100 kişi kadar olmuştur.³⁹ Sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti zamanındaki tutuklamalara rağmen, durum İngilizleri yine de memnun etmemiştir.

Tevfik Paşa'dan sonra gelen Damat Ferid Paşa Hükümeti, tutuklama işini çok ileri boyuta taşımış ve yalnız 10 Mart 1919 günü ileri gelen 20 kadar üst düzey kişiyi tutuklamıştır. Bunlar; Said Halim Paşa (eski sadrazam), Halil (Menteşe) Bey (Meclis-i Mebusan Reisi), Rifat Bey (Eski Maliye Nazırı), Ali Münif (Yeğena) Bey (Eski Nafia Nazırı), Fethi (Okyar) Bey (Eski Dahiliye Nazırı),

³⁷ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, C. 1, s. 38-39.

³⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 44.

³⁹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 58.

Şükrü Bey (Eski Maarif Nazırı), İbrahim Pirzade (Eski Adliye Nazırı), Ahmet Nesimi Bey (Eski Hariciye Nazırı), Muza Kazım Efendi (Eski Şeyhülislam), Fazıl Berki Bey (İttihat ve Terakki Merkez Komitesi Üyesi), Müştak Bey (Ayan Sekreteri), Reşat Bey (Emniyet eski Siyasi Şube Müdürü), Salah Cimcoz (Gazeteci), Hasan Fehmi Bey (Eski Sinop Mebusu), Sapancalı Hakkı Bey (İstiklal Gazetesi sahibi), Ahmet Emin (Yalman) Bey (Vakit Gazetesi Başyazarı), Habib Bey (Bolu Eski Mebusu), Osman Bey (Dahiliye Nezareti eski Hukuk Müşaviri), Fuat Bey (Telefon İdaresi eski Müdürü), Hilmi Bey (Ankara eski Mebusu), Gazeteci Celal Nuri (İleri) Bey'dir.⁴⁰

Tutuklanma listeleri hazırlamak sadece İngilizlerle sınırlı kalmamıştır. Amerikalıların ve Fransızların da hazırladıkları uzun tutuklama listeleri oluşturulmuştur. Listelerde tutuklanması istenenlerle ilgili olarak, sadrazamdan nazırlara kadar herkese bir Ermeni kırım suçu isnad edilmiştir. Çoğu ismin tutuklanması için vaktiyle iktidarda olmaları yeter sebep olarak görülmüştür. Suçlama konusunun tarafsız yargıçlarca araştırılmasını hemen önleyen İngiltere, "kırım" propagandasını bir koz olarak kullanmıştır. Daha doğrusu, Türkiye'de İngiliz sömürgeci planlarının tezgahlanabilmesi için Ermeni kırım kasten icat edilmiş dense yeridir. Nazırlık koltuğunda olmayanları da Ermeni kırım ile suçlayabilmek için birer ikişer Rum ve Ermeni yalancı tanık kiralanmıştır. Söz gelişi, Aram Forbikian ve Agop Terazi adlı iki Ermeni, Ankara Savcısı, Kırşehir Mutasarrıfı ve Komutanı ile İzmir Sultanisi Müdürü aleyhinde tanıklık etmişlerdir. Yani iki Ermeni, aynı zamanda Ankara'da, Kırşehir'de ve İzmir'de bulunan görevliler aleyhinde tanıklık etmişlerdir.⁴¹

3.1. Bekirağa Bölüğündeki Olaylar

Bekirağa Bölüğü'nün giderek dolması yanında, burada kalan Türk tutukluların gerçekleştirdiği önemli olaylar da görülmüştür. 25 Ocak 1919 günü Bekirağa Bölüğü'nde İstanbul'u sarsacak bir olay yaşanmıştır. İlk tutuklulardan Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey, 25 Ocak 1919 günü cezaevinden kaçmıştır.⁴² Ermeni sürgününden sanık olarak yakalanan Dr. Reşid Bey aynı zamanda ilk İttihatçılardandır. İngilizler olaya büyük siyasi önem vermiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 28 Ocak'ta İngiliz Dışişlerine gönderdiği raporda: "Diyarbakır valisi Reşit Bey'in cezaevinden kaçırıldığını duyar duymaz Mr. Ryan'ı Başbakan'a (Sadrazam) yolladım. Şunları söyledim: Bu, İtilaf Devletleri'ne karşı bir meydan okumadır. Reşit Bey'in kaçırılışını küçük memurlara bağlamak yararsızdır. Hükümet üyeleri de sorumluluktan kurtulamazlar" demiştir.⁴³ Hürriyet ve İtilafçı İstanbul basını ise, Dr. Reşit Bey'in kaçırılmasını İttihat ve Terakki'nin bir tertibi olarak görmüştür. Tevfik Paşa Hükümetinden sorumluların en sert biçimde cezalandırmalarını istemişlerdir. Nitekim İstanbul polisi seferber edilmiş, dostlarının teslim ol

⁴⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 66-67.

⁴¹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 72-73.

⁴² Nejdet Bilgi, *Dr. Mehmet Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıratı*, İzmir 1997, s. 34.

⁴³ Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, Ankara 1993, s. 11.

çağrılarına uymayıp Anadolu'ya geçmeye çalışan Dr. Reşit Bey, polis tarafından Beşiktaş ile Nişantaşı arasındaki bayırda sıkıştırılınca intihar etmiştir.⁴⁴ Reşit Bey'in kaçıışı, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe tarafından, "Küçük memurların gevşekliğine bağlamak yeterli değildir. Bir Türk oyunudur"⁴⁵ şeklinde değerlendirilmiştir.

Bekirağa Bölüğü ve civarı önemli idam olaylarına da sahne olmuştur. Yaşanan idam etme olaylarının başında Yozgat Boğazlıyan eski Mutasarrıfı Kemal Bey'in idamı gelmiştir. Dr. Reşid Bey'in kaçıışı ve İngilizlerin bu olayı kendi otoritelerinin aşağılanması olarak görmeleri üzerine Yozgat Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in aceleyle idamına karar verilmiştir. Ağır İngiliz istekleri ve baskıları sonucu 8 Nisan 1919 günü ilk kez bir Türk aleyhinde idam hükmü verilmiştir. Mustafa Nazım Paşa'nın Harp Divanı, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunanlardan eski Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'i ölüm cezasına çarptırmıştır.⁴⁶ İngiliz baskısı ve kontrolü altındaki Padişah Vahideddin ise, fetva istemek, verilen fetvayı iyice incelemek ve Şeyhülislam'a yeniden cümle eklettirmek ve çevresine isteksizliğini iyice hissettirmek gibi titizlikler ve ihtiyat tedbirlerinden sonra idam kararını onaylamıştır. Kemal Bey, 10 Nisan'da Beyazıt Meydanı'nda idam edilmiştir.⁴⁷ Kemal Bey'in cenazesi vasiyeti üzerine, Kadıköy Kuşdili Çayırı'ndaki oğlunun mezarının yanına defnedilmiştir. Naaşı ailesine teslim edilince Kadıköy'de büyük bir cenaze töreni yapılmıştır. Tıbbiye öğrencileri cenazeyi, "Türklerin Büyük Şehidi Kemal Bey" yazılı bir çelenkle karşılamıştır. Tabut, Kadıköy İtfaiye Karakolu önünden geçerken bir manga asker kendiliğinden cenazeyi selamlamıştır.

Kemal Bey'in idamı olayı İngilizlerin istediği gibi meydana gelmiş olsa da, halkın gösterdiği yoğun tepki, İtilaf güçleri ve Damat Ferid Paşa Hükümeti üzerinde ciddi etki bırakmıştır. İngilizler, Kemal Bey'in cenaze törenini yakından ve dikkatle izlemişlerdir. Kadıköy'de bulunan E. La Fontain adlı bir istihbarat Yüzbaşı, Kemal Bey'in "Masum İslam Şehidi" olarak adlandırıldığını belirterek, raporlarını üst makamlara sunmuştur.⁴⁸ Damat Ferid Paşa Hükümeti ise olaydan dersini çıkarmış ve "selahiyettar olmayan bazı tarafların" ihbarı üzerine, yakalananların soruşturma evrakı olmadıkça tutuklanmayacaklarından, serbest bırakıldıklarını gazeteler vasıtasıyla duyurmuştur.⁴⁹ Fakat Kemal Bey'in aceleyle idamı bile, Türk mahkemelerinin çalışması hakkında İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'ü tatmin etmemiş, 1 Ağustos 1919'da Londra'ya gönderdiği raporunda duruşmaları maskaralık olarak nitelmiştir. Amiral Calthorpe göre; "Mahkeme süreci, hem bizim hem de Türk Hükümetinin itibarını zedeleyen bir maskaralığa dönüşmüştür."⁵⁰ Bununla

⁴⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. 5, İstanbul 1965, s. 1524.

⁴⁵ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 45-46.

⁴⁶ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 75.

⁴⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 200.

⁴⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 78-79.

⁴⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 200.

⁵⁰ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 60.

birlikte işgalci Amiral Calthorpe'un unuttuğu veya görmek istemediği bir şey vardı ki o da işgalci İngilizin İstanbul'da yapmak istediği şey, maskaralığın dik alasından başka bir şey de değildi.

Kemal Bey'in idam olayının etkileri sürerken, Bekirağa Bölüğü'nde bir başka idam olayı yaşanmıştır. Zor Mutasarrıfı Zeki Bey, 28 Nisan 1919 tarihli bir kararla idam ettirilmiştir. İdam olayları 30 Temmuz 1919'da da devam etmiş ve bu defa Erzincan tehcirinden tutuklu Hafız Abdullah Avni idam edilmiştir.⁵¹

İdam olayları dışında İstanbul'u karıştıracak bir firar olayı daha meydana gelmiştir. Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa, 8 Ağustos'ta Karakol Cemiyeti'nin bir tertibi ile Bekirağa Bölüğünden kaçmıştır.⁵² Halil Paşa'nın Bekirağa'dan kaçmasında etkili olan esas husus aslında Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın isteğidir.⁵³ Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'de kendisine katkı verecek isimleri İstanbul'dan istediği gibi, Bekirağa'dan kaçırılmaları talebinde de bulunmuştur. Hatta Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'ya gönderdiği emirde: "Hapishaneden çıkar çıkmaz Anadolu'ya geçiniz. İzmir cephesi kumandanlığı uhdenizde olacaktır. Bazı arkadaşlara gerekli talimat verilmiştir" demiştir.⁵⁴ Fakat Halil Paşa, Batı Cephesine gitmekten vazgeçerek, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuş ve oradan Moskova ile ilişki kurmak amacıyla Kafkaslara gitmiştir.

Kemal Bey'in idamı olayına karşı İstanbul'daki tepkiler yanında Halil Paşa'nın Bekirağa'dan kaçırılma olayı, İngilizler üzerinde ciddi tesir yapmış ve İngilizler bu olaydan sonra Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların kaçırılabilceği endişesi içerisine düşmüşlerdir. İngilizlerin yanı sıra Damat Ferit Hükümeti de, kovuşturmaların ve cezalandırmaların artık imkansız olduğunu anlamış olmalı ki Sadrazam, İngiliz Amiral Webb'e, "İşgal sırasında kovuşturma yapmak ve hele mahkumiyet elde etmek zorlaştığından, tutuklulardan bir bölümünün ya da hepsinin serbest bırakılması için girişimlerin yapılması ihtimalinden yakınarak, bunların Malta Adasına gönderilmesini teklif etmiştir.⁵⁵ Damat Ferid, Kemal Bey'in idamı karşısında oluşan tepkilerden dolayı geri adım atmakla birlikte, yeni kaçma teşebbüslerine gözdağı vermek amacıyla Bayburt eski Kaymakamı Nusret Bey'i 5 Ağustos 1919'da hukuksuz şekilde idam ettirmiştir.⁵⁶ Nusret Bey'in idamından beş gün sonra Sevr Antlaşmasını imzalamaya giden Damat Ferid'in verdirdiği idam hükmünün, Sevr için bir taviz olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁷

⁵¹ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 263.

⁵² Mehmet Akif Bal, "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ocak - Şubat 2022, Cilt: 130 Sayı: 256, s. 129.

⁵³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 181.

⁵⁴ Halil Kut, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, (Hazırlayan: Taylan Sorgun), 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 280.

⁵⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s. 202. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, s. 164-165.

⁵⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 182.

⁵⁷ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 273.

3.2. Bekirağa Bölüğündeki Yargılamalar

Bekirağa Bölüğü'nde bulunan Türk tutukluların firarları ve hukuksuzca idam hadiseleri sonrasında İngilizlerin ve Damat Ferid Hükümeti'nin karşı karşıya buldukları diğer önemli olay, tutukluların yargılanmaları hususu olmuştur. Gelinen noktada yargılanmanın ne kadar sağlıklı olacağı dahi şüpheli bir hale dönüşmüştür. Mevcut ortamın gerginleşmesi ve hükümetin iş göremez hale gelmesi, yargılamaları da farklı bir noktaya doğru götürmüştür. Öyle ki, İstanbul'da yapılan yargılanmaları İngilizler ilgisizce izlemişlerdir. Mahkemeye umut bağlamış olanlar ise hemen hemen sadece İstanbul'un Rum ve Ermeni azınlığı olmuştur.⁵⁸

28 Nisan 1919 tarihinde İttihat ve Terakki kabinelerinin tutuklanmış nazırları ve genel merkez üyeleri yargılanmaya başlanmıştır. İlk yargılananlar arasında başta Said Halim Paşa olmak üzere, Şükrü Bey, Ali Münif Bey, Ahmed Nesimi Bey, Halil Bey, İbrahim Bey, Ziya Gökalp, Mithat Şükrü, Eski Biga Milletvekili Atif Bey, Küçük Talat Bey, Topçu Rıza, Teşkilat-ı Mahsusa Reisi ve İstanbul Merkez Kumandanı Miralay (Albay) Cevat Bey ile Abbas Halim Paşa gelmiştir. Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rüsuhi ve eski Emniyet Müdürü Azmi beyler ise giyaben yargılanmıştır.⁵⁹ Ancak mahkeme, kendisinden pek emin görünmemiş, daha ilk günden kararsızlığını ortaya koymuş ve işi savsaklamaya başlamıştır. Yargılamalarda usul konularına dalınmış, yargılamalar gecikmelere uğramıştır. 13 Mayıs günü Aşçıyan adlı bir Ermeni sıkıyönetim mahkemesi sorgu yargıçlığına atanınca, Türk sanıklar Ermeni kırımına katılma suçunu toptan inkar etmişler ve mahkeme başkanı sanıkları sıkıştırma şeklinde konuşurarak iddiaları itiraf ettirmek istemiştir. Bu sorgular sürerken, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan tarafından işgali olayı üzerine bütün Türkiye gibi Bekirağa Bölüğü de kaynamaya başlamıştır.⁶⁰ Diğer taraftan, 17 Mayıs'taki sorgulamasında Ziya Gökalp'in; "Katliam değil, bir Türk-Ermeni mukatelesi (vuruşması) vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk" şeklindeki ifadesi ise olaya son noktayı koymuştur.⁶¹

Bu şekilde yapılan yargılamalar neticesinde mahkemeden somut kararlar çıkamamıştır. Çünkü isnat edilen suçların işlendiğine dair kesin deliller ortaya konulamamıştır. Dolayısıyla mahkemeden önemli kararlar çıkacağı konusunda zaten şüpheleri olan İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere, mahkemenin bu yavaşlığını görünce İttihatçıların cezalandırılacağına dair inançlarını iyice kaybetmişlerdir.⁶² Mahkemenin yetersizliği, önyargılı sorgulamalar, usul hataları derken, İzmir'in işgali olayıyla zaten zor durumda olan Damat Ferid Hükümetinden hiç beklemedikleri bir yaklaşım kendisini göstermiştir. 22 Mayıs'taki sabah gazeteleri, tevkif edilmiş 41 şahsın Türk Hükümeti tarafından

⁵⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 81.

⁵⁹ Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 85.

⁶⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 82-83.

⁶¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 179.

⁶² Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 204.

serbest bırakıldığını haber vermiştir. Bu karar İngiliz Amiral Webb'in huzurunu tamamen kaçırmıştır. Derhal İngiliz Tümgeneral J. Duncan ile görüşmeyi vazife bilmiş, General Duncan, Fransız ve Britanya askerlerinden mürekkep bir muhafız kıtasına hapishanenin kapısını tutma emri vermiştir.⁶³ Böylece Bekirağa'nın kontrolü Damat Ferid Hükümetinin elinden çıkmıştır. İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da düzenlenen mitingler sırasında Bekirağa Bölüğü'nün basılacağı ve tutukluların kurtarılacağı söylentisi ise, İtilaf Devletlerini daha da tedirgin etmiş ve Bekirağa'daki güvenlik tedbirlerini artırmışlardır.⁶⁴

2 Ekim 1919'da Damat Ferid Paşa'dan sonraki hükümeti kuran Ali Rıza Paşa'nın hem Anadolu'daki Milli harekete hem de İstanbul'daki tutuklulara karşı yaklaşımı ise çok farklı olmuştur. Nitekim yargulamalar, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın emriyle durdurulup bir müddet ertelenmiştir.⁶⁵ Durum böyle kalmamış, Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında tutukluların tahliyesi için dilekçeleri alınmaya başlanmıştır.⁶⁶ Tutuklularla ilgili durum esnetilirken, İngiliz baskıları sonucu Ali Rıza Paşa kabinesi 3 Mart 1920 tarihinde istifa ettirilmiştir.

4. Malta Sürgünleri

Osmanlı Devleti'ni harp boyunca idare eden askeri ve sivil kadrolar ile önde gelen İttihatçı isimler, özellikle İngilizlerce çok farklı coğrafyalarda kurulan toplama kamplarında tutulmuştur. Nitekim, İtilaf Devletlerinin eline esir düşen çok sayıdaki Türk askeri (ortalama 250 bin civarında); Çin, Rusya, İngiltere, Irak, Mısır, Kıbrıs, Burma, Yunanistan, Moldova gibi coğrafyalarda İtilaf güçlerince oluşturulmuş kamplarda uzun süren hatta eziyetli bir esaret hayatı yaşamışlardır. Bununla birlikte, Türk esirlerin ve tutukluların gönderildiği esaret kamplarının ve sürgün merkezlerinin içerisinde, devleti yöneten üst kadrolarda yer almış çok sayıda önemli ismin sürgün edildiği Malta'nın önemli bir yerinin olduğunu bilmek gerekmektedir.

İstanbul'daki Türk tutukluların Malta Adasına⁶⁷ sürülmesi kararı, İngi-

⁶³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 180.

⁶⁴ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Hazırlayan: S. Nafiz Tansu), İstanbul 1996, s. 303.

⁶⁵ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargulamaları*, s. 244.

⁶⁶ Ferudun Ata, a.g.e., s. 249.

⁶⁷ Akdeniz'deki önemli deniz üslerinden biri olan Malta Adası, tarih boyunca, Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından büyük önem taşımıştır. 246 kilometrekare yüzölçümüne sahip olan ada, Akdeniz'de etkili olmak isteyen birçok toplum ve devlet arasında el değiştirmiş, Türklerin Malta ile alakaları ise 15. yüzyılda başlamıştır. Kanuni döneminde Rodos Osmanlı hakimiyetine girince, buradaki Saint-Jean şövalyeleri Malta Adasında toplanmışlardır. Şövalyelerin ticari ve siyasi açılardan Osmanlı Devleti'ne cephe almaları, şövalyelerin eline esir düşen Osmanlı vatandaşlarının maruz kaldıkları feci esaret hayatı, Malta Adası'na yönelik Osmanlı hareketini gerekli kılmıştır. Malta Adasına yönelik Osmanlı akınları, Barbaros kardeşler ve özellikle Turgut Reis tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda; 1541, 1544, 1546, 1547 senelerinde Malta Adasına askeri akınlar yapılmıştır. En yoğun sefer, Turgut Reis komutasında 15 Mayıs 1565'te başlamış olup, 20 ile 30 bin arasında bir askeri kuvvetle ada kuşatılmıştır. Turgut Reis komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kara kuvvetleri kısmına Mustafa Paşa, donanmanın başına ise Piyale Paşa getirilmiştir. Mustafa Paşa ile Piyale Paşa arasındaki görüş ayrılıkları ve Turgut Reis'in Ada önlerine gelmesi beklenmeden harekate girişilmesi, Osmanlı kuvvetlerine pahalıya mal olmuştur. Büyük Türk denizcisi Turgut Reis, düşman ta rafından atılan bir gülle ile şehit edilmiştir. Osmanlıların adaya yönelik askeri hareketleri burada bitmemiş, Malta üzerine III. Mustafa zamanına kadar (1760) aralıklarla seferler düzenlenmiştir. Fakat Malta adası Osmanlı Devleti'ne yar olmamış aksine Türk-

lizler tarafından üzerinde çalışılarak verilmiştir. İngiliz devletinin verdiği bu kararın şekillenmesine etki eden önemli isimlerden biri olan İngiliz Bahriye Nazırı W. Churchill, Türk tutuklular için Malta'nın neden sürgün yeri olarak seçildiğini şu sözlerle açıklamıştır;

“Bizim için savaşın mukadderatı Akdeniz’de belli olacaktı. Bu nedenle, kendileriyle siyasette ve savaş alanında mücadele ettiğimiz insanlardan elimize geçen ve kişiliklerine değer verdiklerimizin, donanmamızın sürekli denetimi altında bulunan bir yerde toplanması şarttı. Müstahkem özelliği, İngiliz donanması için sürekli üs olması bakımından iki yer üzerinde karar verilmesi gerekiyordu: Cebeitarık ve Malta. Ben, Malta görüşüydüm. Başkan Mr. Lloyd George’da benim görüşümü uygun görünce Malta’da kararlaştırıldı.”⁶⁸

Malta Adasının Türk esirler için bir kamp olarak hazırlanması ise, İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck ve Malta Genel Valisi Lord Plumer arasındaki yazışmalarla sağlanmıştır.⁶⁹

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son reisi Hüsametdin Ertürk, Malta'nın niçin seçildiğine dair şu görüşlerde bulunmuştur:

“Türk esirleri niçin Malta’ya götürülmüştü? Halbuki, İngilizlerin Malta yanında hazırladığı iki yer daha vardı. Bunlardan biri Hindistan, biri Mısır idi. Doğu ve Batı Akdeniz’i birbirinden ayıran bir kara parça zincirinin en mühim halkası sayılan hatta iki denizi birbirine açıp kapayan kilit noktası Malta için İngilizlerin kanaati, Malta’nın kuş uçmaz kervan geçmez bir yer olduğu yönündeydi. İngilizler, buraya sürülmüş olan Türk mütefekkirleri için, kurtuluş imkanı asla olmaz sanıyor, emin ve müsterih oturuyorlardı.”⁷⁰

Başmabeynci Lütfi Bey ise olaya daha iç sebeplerden bakarak değerlendirmeye çalışmıştır; “Bu ani tedbirin böyle ansızın neden alındığı, halk arasında günlerce dedikodu konusu oldu ve sonunda anlaşıldı: Sultanahmet Meydanı’nda İzmir’in işgali üzerine yapılan mitingde halk coşmuştu. Bu coşkunluktan korkan bazı kimseler, halkın tutukluların bulunduğu Bekirağa Bölüğü’ne hücum edeceğini, oradakileri hapisten çıkarıp serbest bırakacağını ortalığa yaymışlardı. Aslında buna imkan yoktu. Fakat bu söylentiye fırsat bilen ve bundan yararlanmak isteyen Sadrazam Damat Ferid Paşa, İngiliz temsilciliğine başvurmuş, böyle bir tedbirin alınmasını onlardan rica etmiştir.⁷¹” Bununla birlikte, İngiliz belgelerine göre Damat Ferid Paşa, Türk subaylarının teslimi

lere çok sıkıntılar çektirmiştir. Özellikle bu hareketler sırasında Malta şövalyelerinin ellerine esir düşen Türklere yapılan eziyetler unutulmayacak türdendir. Türklerin Malta ile alakalı problemleri sadece şövalyelerin Malta’ya hakim oldukları dönemlerle sınırlı kalmamış, Malta’nın Türklere yaşadığı sıkıntılar Birinci Dünya Harbi sonunda tekrar ortaya çıkmıştır.

⁶⁸ Cemal Kutay, *Siyasi Sürgünler Adası: Malta*, İstanbul 1978, s. 8. Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 490.

⁶⁹ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşında Türk Esirleri*, 5. Basım, İstanbul 2015, s. 237.

⁷⁰ Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 408-409.

⁷¹ Başmabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul Tarihsiz, s. 504.

ve Malta'ya gönderilmesini uluslararası teamüllere ve Mondros Mütarekesine aykırı olacağını söylemiş, bir orta yol olarak İstanbul'da bir Türk-İngiliz Sıkıyönetim Mahkemesi kurulmasını önermiştir. Fakat İngiliz Amiral Calthorpe bunu kabul etmemiş, Damat Ferid Paşa da boyun eğmiştir.⁷²

İngilizler, Bekirağa'daki tutukluları aceleyle Malta'ya götürme karar vermişler ama sanıkları teslim aldıktan sonra ne yapacaklarını kesinlikle netleştirememişlerdir. Bu belirsizlik havası içerisinde İngilizlerin yaptığı en kesin açıklama şu olmuştur:

“Barış Konferansı, bu durumda ne yapılacağını kararlaştırmış değildir. Suçluları yargulamak için bir müttefik mahkemesi kurulup kurulmayacağına, kurulunca da hangi suçların bu mahkemenin yargı yetkisinde olacağına karar vermemiştir.”⁷³

Fransızlar ise İngiliz emrivakisini kabul etmemişler, durumu hükümet düzeyinde protesto etmişlerdir. Londra'daki Fransız Büyükelçiliğinin 4 Haziran 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına verdiği notada: “Osmanlı topraklarında tutuklanan Osmanlıları, Türkiye dışındaki hiçbir mahkemenin yargılamaya, bu amaçla delil toplamaya ve tanıkları dinlemeye yeterli olamayacağı” vurgulanmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığının bu notaya verdiği cevapta ise; “Türklerin Malta'ya Osmanlı Harp Divanı'nın oyalayıcı tutumu ve sanıkların hap isten kaçma tehlikesi yüzünden gönderildiği” yazılmıştır.⁷⁴ Bu kadar belirsizlik içerisinde aslında İngilizlerin yapmak istediği şey, elbette ki Bekirağa'daki mevkurları daha güvenilir bir ortamda yargulamak değildir. İşgal kuvvetleri komutanı General Milne, Mondros Mütarekesi'nden sonra meydana gelebilecek Milli Mukavemeti kırmak için, o günün önemli devlet ve asker ricalinin önde gelenlerini Malta'ya sürgün ederek; düşünebilir, iş yapabilir aydınların büyük bölümünü bu şekilde etkisiz kılmanın peşindedir.

İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü'nde bulunan Türklerin gönderileceği Malta, aslında sadece Türk esirlerin ve sürgünlerin gönderildiği bir yer değildir. Harp sırasında Malta Adasına Alman esirlerin gönderildiği de görülmektedir. Bunların sayısı 3500 civarındadır. Osmanlı ordusunda görev almış Alman komutan Liman Von Sanders de Malta'ya gönderilmiştir.⁷⁵ Adaya 1919 yılından önce gönderilen Türk esirlerinden ilki, Arap Yarımadasında Şerif Hüseyin ve İngiliz kuvvetleriyle çarpışırken esir düşen Teşkilat-ı Mahsusacı Kuşçubaşı Eşref Bey ve arkadaşlarıdır. Bu isimler ilk önce İngilizlerin Mısır'da oluşturdukları Kasr-ül Nil Kışlası'nda tutuklu iken, 1917 yılında Malta Adasına getirilmişlerdir.⁷⁶

Türkiye'den Malta'ya ilk sürülen üst düzey isim, eski Irak Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'dır. İngiliz Yüksek Komiserliğinin emriyle Ali İhsan Paşa 23 Şubat 1919'da Konya'da trene binerken gözaltına alınmış, İstan-

⁷² Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 56.

⁷³ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 79.

⁷⁴ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 57.

⁷⁵ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, s. 238.

⁷⁶ Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Enis Şahin), Sakarya 2006, s. 112.

bul Haydarpaşa Garı'na vardığında tutuklanmış ve 29 Mart 1919'da Malta'ya sürgün gönderilmiştir. Malta'ya gelince önce San Salvador Kışlasına ardından Polverista Kışlasına yerleştirilmiştir.⁷⁷ Ali İhsan Paşa'dan hemen sonra İngiliz irtibat subayı Binbaşı Van Milligan, Harbiye Nezareti'ne giderek 22 kişilik bir tutuklanacak subay listesi daha vermiştir.

İstanbul'daki mahkeme 28 Mayıs 1919'daki üst düzey isimlere yönelik yargılamaları yapmaya hazırlanırken, aynı gün bir İngiliz binbaşı yargılanacak 67 kişiyi sabah saat altı civarında Bekirağa Bölüğünden alıp beş yük otomobiliyle birlikte önce Arapyan Hanına oradan Malta Adasına sürülmüştür. Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi, durumdan dolayı elinden alınan sanıkların davalarını sonuçlandıramamıştır.⁷⁸

Malta sürgünleri bu şekilde ve Osmanlı mahkemelerini, hapishane görevlilerini ve mahkeme kararlarını hiçe sayan zorba bir yaklaşımla başlatılmıştır. Malta'ya gönderilecek Bekirağa mahkumlarının götürülüşü hakkında dönemin tanıklarından Başmabeyinci Lütfü Bey şu bilgileri aktarmıştır:

“Tutuklarevi Müdürlüğü tarafından kendilerine teslim olunan kişileri, İngilizler -bir koyun sürüsü imiş gibi rastgele ve üst üste kamyonlara doldurarak taşımışlar, limandaki bir savaş gemisine bindirip Malta Adasına göndermişlerdir.”⁷⁹

Türk tutukluları hukuksuz yere tutuklayan, hukuksuzca yargılayan, mahkum eden, bir o kadar aceleyle ve müttefiklerinden habersizce Malta'ya götüren İngilizlerin bu tavrı, Fransızlar tarafından da anlaşılır bulunmamıştır. Nitekim 30 Haziran 1919'da Fransız Generali Franchet d'Esperey raporu şu bilgilere yer vermiştir:

“İngiliz askeri makamlarının 28 Mayıs günü İttihat ve Terakki üyelerini hapisten alıp götürdüklerini basından öğrendim. Türkiye'deki Müttefik Orduları Komutanının, asayişin korunmasını ciddi olarak engelleyecek böyle önemli bir olaydan beni haberdar etmeyi uygun görmeyişine hayret ettim. Kuşkusuz bu, İngiltere'nin emriyle yapılmıştır ve bu bakımdan İngiliz Hükümeti'nin kendi emellerini gözeten siyasi bir tedbirdir.”⁸⁰

İngilizler ise Türk tutukluları Malta'ya sürme sebebi olarak, güvenlik gerekçeli bir açıklama yapmışlardır. Amiral Calthrope, 30 Haziran 1919'daki açıklamasında; *“Bu sanıklar hapisten kurtulur kurtulmaz hemen bütün İttihatçı taraftarlarının çekirdeği olacakları apaçıktı. Bunun sonucunda başkentte bile son derece ciddi karışıklıklar çıkacağından korkuluyordu ve karışıklıklar, yalnız bugünkü Hükümetin değil fakat aynı zamanda müttefiklerinde maddi, manevi çıkarlarının son derece zararına olacaktı”* demiştir.⁸¹ Bu açıklamanın da

⁷⁷ Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. IV, İstanbul 1993, s. 6.

⁷⁸ Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, s. 206-207.

⁷⁹ Başmabeyinci Lütfü Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, s. 504.

⁸⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 88.

⁸¹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 87.

ortaya koyduğu gibi tamamen kendi menfaatleri üzerine inşa edilmiş İngiliz yaklaşımları; hukuk, yargı, Ermeni tehciri, müttefiklik, uluslararası hukuk konularından çok uzaktır.

İngilizlerin Türkleri niçin Malta'ya gönderdiklerini açıklayan en belirgin açıklamalardan bir diğeri, Türk siyasi tutuklularını İstanbul'dan kaçırmakla Türkiye politikasında iyi bir fırsatın ele geçirildiğine yöneliktir. Çünkü Londra yetkilileri, Türkiye'de artık ciddi bir direniş olamayacağı hayaline kapılmışlardır. Hatta Foreign Office (Yabancılar Ofisi) yetkililerinden Mr. Edmonds, sürgünlerin Türkiye'deki İttihatçılara karşı bir rehin olarak tutulacağını ifade etmiş, bir başka İngiliz yetkilisi ise: "İçlerinde İttihat ve Terakki'nin çok önemli üyeleri var ve bunları Malta'da hapsedmek bizim çok işimize yarayabilir" demiştir.⁸² Görüleceği üzere, İngilizlerin Türk Milli Mücadelesini yok etmeye yönelik faaliyetleri tamamen gerçekleşme de, İngilizler Milli Mücadele'yi yetmiş önemli bir insan potansiyelinden mahrum etmeyi başarmışlardır.

Malta'ya gönderilen kişiler, Malta'nın merkezi Valetta'nın kıyısında birbirinden tel örgüyle ayrılmış üç esir kampında kalmıştır. Bu kamplar; San Salvatore, Vardela Baraks ve Polverista'dır. Malta'da bulunan 60 metre uzunluğa ve 25 metre genişliğe sahip iki katlı şato olan Vadala Barracs kışlası, A ve B bloklar olarak ikiye ayrılıp Türk esir kampı haline getirilmiştir.⁸³

4.1. Malta'ya Gönderilen Üst Düzey İsimler

28 Mayıs 1919 gecesi İstanbul'dan demir alan "Prencess Ema" adlı İngiliz gemisi, 78 sürgün götürmüştür. Bunların 67'si Bekirağa Bölüğü'nden alınmıştır. Sürgün gemisi, İstanbul'dan Malta'ya giderken 29 Mayıs 1919 günü Limni Adasına uğramış ve sürgünlerden 12 kişiyi Limni Adasının Mondros Limanına bırakmıştır. Bunlar, Amiral Calthorpe'un "Birinci Sınıf" diye nitelediği kişilerdir. Adı geçen 12 kişi; Prens Abbas Halim Paşa, Prens Sait Halim Paşa, Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Hacı Adil Bey, Mahmut Kamil Paşa, Ziya Gökalp, Halil (Menteşe) Bey, Kara Kemal Bey, Ali Münif (Yeğena) Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Ağaoglu ve Hüseyin Tosun Bey'dir. 29 Mayıs Perşembe akşamı Limni adası Mondros Limanı'na gelen sürgünler, 30 Mayıs sabahı saat altıda acele ile kaldırılarak geminin arka tarafında toplanmışlar, saat altıdan on bire kadar bekletilmişlerdir. Saat on birde İngiliz zabıtlar getirdikleri listeyi okumuşlar ve ismi okunanların Mondros'ta kalacaklarından, eşyalarını yanlarına almaları istenmiştir. Saat on dörtte de sevk zabiti gelerek isimlerini tekrar okumuş ve Limni'de kalacak olan tutuklular yola devam edecek arkadaşları ile vedalaşmışlardır. Sürgünleri iskelede karşılayan İngiliz Binbaşısı Bunya, askerlerine silahlarının namlusuna mermi sürmeleri emrini de vermiştir. Böylece Birinci sınıf tanımlanan 12 kişilik sürgün grup, Malta'ya götürülmelerinden önce dört ay kalacakları Limni Adası'na bırakılmışlardır.⁸⁴

⁸² Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 105.

⁸³ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşında Türk Esirleri*, s. 237-238.

⁸⁴ Ercan Haytoğlu, "Bekirağa Bölüğünden Malta'ya: Limni Sürgünleri", *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(5), August 2017, s. 105-106. Fatih Mehmet Sancaktar, "Another Side of the National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921)", s. 69.

Limni'de bırakılanlar dışında doğrudan Malta'ya götürülenler şu isimlerdir: Gazeteci Hüseyin Cahid Yalçın, Siyasi Polis Müdürü Tevfik Hadi Bey, Emekli Binbaşı Yusuf Ziya Bey, Bolu Mebusu Habib Bey, Sivas Valisi Mehmed Sabit Bey, Dahiliye Nazırlığı Müsteşarı Veli Necdet Bey, Sinop Mebusu Hasan Fehmi Bey, Dahiliye Nazırı Ali Fethi (Okyar) Bey, Ankara Valisi Tahir Cevdet Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey, Dahiliye Nazırı İsmail Canbulat Bey, İttihat ve Terakki Üyesi Mithad Bey, Yüzbaşı Nevzad Bey, Emekli Yarbay Mümtaz Bey, Çankırı Mebusu Fazıl Berki Bey, İstanbul Mevki Kumandanı Ahmed Cevad Bey, Diyarbakır Valisi İbrahim Bedrettin Bey, Ankara Mebusu Atif Bey, İttihat ve Terakki Katibi Ferid Bey, Divan-ı Muhasebat Memuru Macid Bey, Karesi (Balıkesir) Milletvekili Hüseyin Kadri Bey, İttihat ve Terakki temsilcisi Hoca Rifat Efendi, Of Mutasarrıfı Mustafa Asım Bey, Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey, Edirne Valisi Zekeriya Zihni Bey, Konya Valisi Ahmed Muammer Bey, İttihatçı Gani Bey, Sivas Valisi Ahmet Bey, İstanbul Milletvekili Salah Cimcoz Bey, Saruhan (Manisa) milletvekili Mehmet Sabri Bey, Lazistan milletvekili Süleyman Sudi Bey, İzmir milletvekili Ubeydullah Efendi, Ordu Sağlık Müfettişi Süleyman Numan Paşa, Musul Valisi Memduh Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Şuray-ı Devlet Reisi Saip İbrahim Pirzade, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey, Merzifon Kaymakamı Faik Bey, Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey (Kaya), Enver Paşa'nın babası Hacı Ahmed Paşa, Bursa milletvekili Rıza Hamid Bey'dir.⁸⁵

Malta'ya bu sırada sürgün edilen üst düzey isimler sadece Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olanlar arasından seçilmemiştir. Kars-Ardahan-Batum'da kurulan ve İngilizlerin bir hilesi ile 12 Nisan 1919'da uğradıkları baskında tutuklanan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin 2 Haziran 1919'da Malta'ya sürülen üyeleri ise şunlardır: Cihangirzade İbrahim Bey, Aziz Cihangiroğlu, Pavlo Jamusev, Hasan Han Cihangiroğlu, Alibeyzade Mehmed Bey, Mamiloğlu Tevhidüddin, Musa Bey Salahov, Yusuf Bey Yusufuğlu, Tauchitgin Memlejeff, Radjinski Matroi, Vafiades Stefani, Muhlis Bey Mehmetoğlu.⁸⁶

Malta'ya gönderilen ikinci ve önemli sürgün, 16 Mart 1920'de İstanbul'un fiilen işgalinden sonra gerçekleşmiştir. İtilaf devletlerince 16 Mart 1920 günü gerçekleştirilen işgal ile İstanbul'un hassas noktalarına silahlı müfrezeler konuşlandırılmış, askeri birlikler karakolları, kışlaları, Harbiye Nezaretini işgal etmişlerdir. Meclis-i Mebusan binasını bile basan İngilizler, burada bulunan Felah-ı Vatan Grubu'nun önde gelen isimlerinden Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i tutuklamışlardır. Mebusan Meclisi'ndeki bu tutuklamaların dışında şehirdeki çok sayıda sivil ve askeri şahsiyet de tutuklanmıştır. Aralarında Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey'in bulunduğu kişiler hiç vakit geçirilmeksizin Tophane rıhtımında bulunan oldukça eski ve pis bir gemi olan Benbow Dretnotu'na bindirilerek Malta'ya götürülmüşlerdir.⁸⁷ 16 Mart 1920'den sonra Malta'ya

⁸⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 107-108.

⁸⁶ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara 1989, s. 157.

⁸⁷ Osman Akandere, "Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 65, Güz 2019, s. 9.

gönderilenler arasında; Çürüksulu Mahmud Paşa, İzmir Milletvekili Hasan Tahsin Bey, Mehmet Esat (Işık) Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Albay Galatalı Şevket Bey, Kara Vasıf Bey, Mehmet Şeref Aykut, Ahmet Faik (Kaltakkıran) Bey, Numan Usta yer almıştır. İşgalin devamındaki 27 Mart 1920'de sürgün edilenler ise; Ali Said Paşa, Ebuzziya Velid Bey, Süleyman Nazif Bey, Celal Nuri (İleri) Bey, İslam Ali, Ahmed Emin Yalman, Mehmed Muammer Bey, Hilmi Abdülkadir Bey, Eczacı Mehmed, Enis Avni (Aka Gündüz), Rafet Paşa, Ali Seyyid beylerdir. Malta'dan salıverilen ancak tekrar tutuklanan Ubeydullah Efendi ile Gazeteci Mehmed Kamil Bey, Acenta Mustafa (Mustafa Kırzade) ve Abdüsselami Paşa, 11 Mayıs 1920'de Malta'ya sürgün edilmiştir. Mayıs 1920 ortalarında ise; Siyasi Polis Müdürü Mustafa Reşad Bey, İttihat ve Terakki Sivas delegesi Hacı Ahmed Bey, Bitlis Valisi Abdulhalık Renda, Yarbay Basri Bey, Agah Bey, Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, Murad Bey, Antep Milletvekili Ali Cenani Bey, Andavallı Mehmet Ağa, Süleyman Faik Paşa ve Ali Nazmi beyler sürgün edilmiştir. Malta sürgünleri Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da devam etmiş ve bu süreçte 10 kişi daha sürgün edilmiştir. En son sürgünler Mehmed Adil ve Mehmed Rüştü beylerdir. Bu şekilde İstanbul'dan gönderilen üst düzey sürgün sayısı bu şekilde Mart 1919'dan Kasım 1920'ye kadar 144 kişiye ulaşmıştır.⁸⁸

Malta adasına İstanbul ve muhtelif yerlerden İngilizler için önem arz eden kişiler gönderilirken Mısır'daki esir kamplarından da nakledilenler olmuştur. Medine kahramanı Fahrettin Paşa (Türkan), Ocak 1919'da teslim alındıktan sonra Hicaz'dan Mısır'a sürülmüştür. Kasrı Nil Kışlası'nda bir müddet kalan Fahrettin Paşa'ya yerel halkın sempatisi ve onu destekler tavırları artınca, Fahrettin Paşa'yla birlikte dört kişi 5 Ağustos 1919'da Mısır'dan Malta'ya gönderilmiştir.⁸⁹

Malta'ya sürülen önemli isimlerden bir diğeri Hacı Ahmed Efendi'dir. Hacı Ahmed Efendi, sırf Enver Paşa'nın babası olduğu için sürgün edilmiştir.⁹⁰ Malta'da tutuklu bulunan önemli isimlerden bir diğeri ise dönemin Şeyhülislamı Hayri Efendi'dir. Hayri Efendi, İngilizlerin hukuksuz yaklaşımları yanında tutuklulara daha doğrusu insana değer veremeyen yaklaşımlarıyla da karşılaşmış isimlerden biridir. 1919 Ağustos ayında Malta'da dizanteri hastalığı geçiren Şeyhülislam, İngilizler tarafından emsal olabilir düşüncesiyle başka bir yerde tedavi ettirilmemiş ve Malta'da tutulmuştur. Bu duruma tepki gösteren Hindistan Müslümanlarına da yalan söylemişlerdir. Hindistan Hilafet Heyeti, İngiltere Kralından konuyla ilgili bir defasında malumat istediğinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Hilafet heyetine verilen cevapta Malta'da tutuklu herhangi bir şeyhülislam olmadığı ifade edilmiştir. Daha sonra kelime oyunları yaparak, Malta'da tutuklu olan Şeyhülislam'ın Hayri Efendi olduğunu ancak görevdeki mevcut Şeyhülislamı tutuklamadıklarını söylemişlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu konudaki manevralarını sürdürerek en

⁸⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 107-108.

⁸⁹ Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, s. 114.

⁹⁰ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşında Türk Esirleri*, s. 240.

son olarak, Şeyhülislamı tutuklatan kurumun Osmanlı Hükümeti olduğunu söyleyerek topu başka yere atmaya çalışmıştır.⁹¹

4.2. Malta'daki Yargılamalar

İngilizler Malta'ya gönderdikleri Türkler için öncelikle uluslararası mahkeme kurma arzusundaydılar. Bu konuyu öncelikle Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansında gündeme getirmişlerdir. Fransızlar ise Türkleri yargılamak için uluslararası müttefik mahkemesinin kurulmasına karşıydılar. Yargılamaların Osmanlı mahkemelerinde yapılmasından yana oldular. Bu sebeple İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansında ortak karar alamamışlardır. Vaziyete rağmen İngilizler yine de Türk tutukluları İstanbul'dan Malta'ya götürmüşlerdir.⁹²

Malta'ya götürülen Türk tutuklular burada bir uluslararası mahkemede değil İngiliz Kraliyet Mahkemesinde yargılanmışlardır. Yargılamalarda en önemli konu Ermeni tehciri olmuştur. Türk sürgünlerden 55'i tehcir suçlusu olarak kabul edilmiştir. 55 kişiden 16'sı için müşahhas iddia ileri sürülmüş, 17'si tehcir sırasında iktidarda bulunma dolayısıyla olaya göz yumduğu için suçlanmıştır. 22'si ise milletvekili olup, katliam suçuyla ilgileri olup olmaya-çağı katıyette söylenemeyecek kimselerden oluşmuştur.⁹³

İngilizler Malta'daki Türk sürgünlerini kendi mahkemelerinde yargılamışlardır ancak, İstanbul'dan gönderilen deliller ihtiyaca cevap vermemiştir. Zira, bunların hemen tamamı bir ihbar, kulaktan duyma nakiller ve benzeri iddialardır. İstanbul Yüksek Komiserliği'nin Ermeni ve Rum Masası, en ufak ihbarı dahi kâfi görüp tutuklamaları yaptırmış fakat bu şekilde hareket ettikleri ve zamanında her olay üzerinde dikkatle durmadıkları için, tutuklananlar içinde hakikaten suçlu varsa bile bu durumda bunun tespit imkanı da kalmamıştır. Gelinek noktadan olumsuz etkilenmek istemeyen Yüksek Komiser Amiral Calthorpe, 1 Ağustos 1919'da gönderdiği raporunda, "Malta'da ve Mondros'ta kiler aleyhine kanıt gösterme ve iddialar ortaya koyma zorunluluğu Yüksek Komiserliğe yüklenemez" dedikten ve sorumluluğu üzerinden attıktan sonra, "Zaten sanıkların büyük çoğunluğu aleyhinde adli kanıt toplama imkanı bulunmadığı açıktır"⁹⁴ itirafında da bulunmuştur.

İngiliz hukuk kurumları bu şekilde İngilizlerin Ermeni meselesiyle ilgili politikasının iflas ettiğini ortaya koyarken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise hiç olmazsa Malta'daki 42 sürgünün "Ermeni kırımından ötürü" cezalandırılmasını istemiş ve İngiliz Başsavcılığını da bu görüşe çekmeye çalışmıştır. Bu amaçla 31 Mayıs günü İngiliz Başsavcılığına gönderdiği yazıda, sürgünler aleyhinde delil bulmanın "son derece güç olduğunu" itiraf etmiş ama hiç değilse, 42 sürgün Türk'ün "cezalandırılmasının siyasi bakımdan son derece arzu edildiğini" söylemiştir.⁹⁵

⁹¹ Abdurrahman Bozkurt, İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi, s. 163.

⁹² Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 67.

⁹³ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 316.

⁹⁴ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 71

⁹⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 245.

Diğer taraftan İngiliz Kraliyet Başsavcılığı, İstanbul'dan getirilen Osmanlı arşiv belgelerini incelemiş, bu belgeler arasında Malta'daki Türk tutukluları suçlayacak hukuki değeri olan hiçbir bilgiye ulaşamamıştır. Aynı mahkeme, Ermeni soykırım iddiasının en önemli kanıtı diye gösterilen Mavi Kitap'taki iddiaları da ciddiye almamıştır.⁹⁶

Fırsatçı İngiliz siyasetinin düştüğü çukur, Kraliyet Savcılığının 29 Temmuz 1921 tarihli raporunda şöyle açıklanmıştır:

“Bu kişiler hakkında eğer sevk edilecekleri mahkeme, bir İngiliz mahkemesinin talep edeceği türden deliller talep ederse, savcılık büyük bir sıkıntıya düşer. Çünkü, şimdiye kadar mahpuslar hakkında yaptıkları ithamların doğruluğu hususunda şahitlerden hiçbir yazılı vesika alınmamıştır. Herhangi bir şahit bulunabileceği de şüphelidir. Delil olarak gösterilen hususlarda daha sarih (açık) bilgiler temin edilmedikçe Kraliyet Savcılığı, tetkikine sunulan vakaların herhangi birisinin başarıyla sonuçlanabileceği hakkında bir mütalaa beyan etmeye imkan görememektedir.”⁹⁷

İngiliz belgelerinde geçen bu ifadeler, Malta sürgününe altyapı ve kılıf hazırlamaya yönelik tüm hukuki hazırlığın, İngiliz hukuksuzluğu karşısında çöktüğünü göstermiştir. İngiliz siyasetinin bir propaganda haline getirdiği “Ermeni kırım iddiası” ispat edilemeyecek hale gelmiştir. İngilizlerin iki yıllık delil arama çabası boşa gitmiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ciddi bir delil bulamamıştır. Son bir umutla Amerika'ya dönmüşler ve Yüksek Komiser Rumbold'ın, Malta sürgünlerini suçlayabilmek için; “Amerika'nın elinde bol miktarda belge bulunduğu kuşkusuzdur” demesi üzerine 31 Mart 1921 günü Lord Curzon, İngiltere'nin Washington Büyükelçiliğine bu yönde bir telgraf çekmiştir. Fakat İngiltere'nin Washington Büyükelçisinin bu telrafa verdiği cevap çok ilginç olmuştur:

“Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda birçok soruşturma yaptım. Bana bugün bildirildiğine göre, Amerikalıların elinde Ermeni sürgünü ve kırım ile ilgili birçok belge vardır ancak belgeler, olaylara karışmış kişilerle ilgili olmaktan ziyade, suçların işlenişine ilgilidir. Bu belgelerin, Malta'da tutuklu Türklerin kovuşturulmasında delil olarak işe yarayabileceğinden kuşkuluyum.”⁹⁸

Görüldüğü gibi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Malta'daki Türkleri hukuk dışı yöntem ve amaçla cezalandırmak için çırpınmıştır. Hatta İngiliz siyaseti artık işi bir prestij meselesi yapmıştır. Delil olmasa bile bu sürgünleri cezalandırmayı “siyasal bakımdan” gerekli görmüştür. Bir taraftan da İngiliz hukuk işleyişine takılan İngiliz siyasi emelleri hepten iflas edince, bu defa Malta'daki Türk sürgünlerin serbest bırakılması konuşulmaya başlanmıştır.

4.3. Malta'dan Firar Olayları

Malta'daki Türklerin yargılanması hukuksal açıdan mümkün olmayan bir noktaya giderek İngiliz siyasetinin moralini bozmuştur. İngilizlerin moralini

⁹⁶ Uluç Gürkan, *Malta Yargılaması*, s. 78.

⁹⁷ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 317.

⁹⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 240-243.

bozacak bir diğer mesele, Malta'da meydana gelen firar olaylarıdır. Çünkü Malta Adasını yüksek güvenliğini gören ve bu konuda kendilerine çok güvenen İngilizler, Malta Adasında meydana gelen firar hadiseleriyle şaşkına dönmüşlerdir. Malta'dan ilk Türk firarı Aralık 1920'de meydana gelmiş, Malta Valisi H. Plumer, Londra ve İstanbul'a gönderdiği 14 Aralık 1920 tarihli telgrafta iki Türk siyasi suçlusunun kaçtığı haberini duyurmuştur. 14 Aralık 1920 tarihli telgrafta kaçtıkları bildirilen Türkler; Eski Van, Adana ve Ankara Valisi Tahir Cevdet Bey ile Trabzonlu Tacir (Acenta Mustafa) Kırzade Mustafa Bey'dir.⁹⁹

Sakarya Savaşının devam ettiği sıralarda ise Malta'da büyük bir firar durumu meydana gelmiştir. Malta'dan kaçış amaçlı en organize hareket olan bu adım, 6 Eylül 1921'de 16 kişinin Malta'dan firarıyla gerçekleşmiştir. Kaçış olayını düzenleyen, İttihatçı eski nazırlardan ve Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Kara Kemal Bey'dir. Ermeni meseleleriyle ilgili görülen valiler, Kara Kemal'in tertibiyle bir kombinezon yapmışlar, herkes birer miktar para katmış, İttihat ve Terakki'nin mirasından da istifade edilerek, Basri Bey isminde eski bir İttihatçının dışarıdan işbirliği yapmasıyla bir kaçma planı yapılmıştır. 5 Eylül 1921 pazar günü kiralanan Tricotti isminde küçük bir İtalyan kaçakçı gemisi Malta'ya gelmiş, gizlice gemiye binen Türk esirler 7 Eylül'de İtalya'ya çıkmıştır.¹⁰⁰ Kaçaklar önce Roma'ya, oradan da Ankara Hükümeti temsilcisi Cami (Baykurt) Bey'in yardımlarıyla Almanya'ya gitmişlerdir. Ali İhsan Paşa ise yolda kendilerinden ayrılarak Anadolu'ya geçmiştir.¹⁰¹

Firar olayı, İngilizlere bir tokat etkisi yapmıştır. Kuş uçmaz denilen Malta'daki bu kaçış olayı duyulur duyulmaz, İngiliz torpidolar denize salınmış, kaçaklar aranmış ancak hiçbir yerde izlerine rastlanamamıştır. Kaçakları arama umudunu yitiren İngilizler, hınçlarını Malta'da kalanlardan almaya kalkışmışlardır. Malta'daki Türk sürgünler, daha rahat olan Yeni Verdala Kampından, tel örgülü Polverista Kampına yollanmıştır. Tel örgüler arkasına hapsedilmek istenmeyen sürgünler ise tartaklanmış, sürüklenmiş ve dövülmüştür.¹⁰² İngilizler bunlarla yetinmemiş, İstanbul'daki Osmanlı Hükümetini baskı altına alarak, Malta'dan firar eden mevkufların buldukları yerde tevki edilmelerini ve İtilaf zabıtasına teslim edilmelerini istemişlerdir.¹⁰³

4.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Malta Sürgünleri İle İlgili Görüşleri ve Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa'nın, Mütareke yıllarında İstanbul'da bulunduğu dönem, İstanbul'daki Türklere yönelik tutuklamaların en yoğun şekilde gerçek-

⁹⁹ Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Dergisi*, Yıl: 2003, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 67.

¹⁰⁰ Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, s. 72-78.

¹⁰¹ Vedat Tüfekçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ali Fuat Öreç), İstanbul 2019, s. 564.

¹⁰² Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 385-386.

¹⁰³ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Polis Müdüriyeti Umumiyesine ve Umum Jandarma Kumandanlığına 15 Eylül 1921 tarihli mahrem telgraf. BOA DH. KMS. 61-22.

leştiği zamana denk gelmektedir. Bu tarihler, daha sonra Malta'ya sürülecek çoğu üst düzey ismin, İngiliz baskıları ve İttihatçı muhalifi Hürriyet ve İtilafçıların propagandalarıyla tutuklandıkları, Bekirağa Bölüğüne ve diğer hapisanelere hapsedildikleri bir zamanda Mustafa Kemal Paşa, ağırlaşmış kaotik havada yine de Sansaryan Hanı'na¹⁰⁴ ve Bekirağa Bölüğüne hapsedilmiş arkadaşlarını görmek istemiş, 15 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etmeden önce bahsedilen hapisanelere gelerek çok önemli iki ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde, özellikle Ali Fethi Okyar ile yaptığı görüşmeler önemlidir. Ali Fethi Bey'le önce Sansaryan Han'da görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın resmi elbisesiyle geldiği Sansaryan Han'ın çatı katında, Polis Müdürü Miralay Halil Bey'in izni ile ilk görüşmesini yapmıştır.¹⁰⁵ Ali Fethi Okyar'la diğer görüşmesi Bekirağa Bölüğünde olmuştur.¹⁰⁶ O sıralarda Bekirağa Bölüğünde tutuklu olan Yunus Nadi Bey yapılan görüşmeler için, Ali Fethi Okyar'ın Harbiye Nezareti'nin bir dairesine götürüldüğü ve burada son konuşmanın yapıldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden önce bazı plan ve düşüncelerini Ali Fethi Okyar'la paylaştığını yazmıştır.¹⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın Malta sürgünleri ile ilk irtibatları bu şekilde olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Malta sürgünleri konusundaki diğer yoğun ilgisi İstanbul'un 16 Mart'taki işgali sırasındadır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İtilaf güçlerince fiilen işgal edilmesi sırasında Osmanlı Parlamentosu basılmış ve bazı milletvekilleri tutuklanıp Malta'ya gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu olay sırasında meydana gelen tutuklama ve Malta'ya gönderilmeyi farklı açılardan da bakarak değerlendirmiştir. Bu konuda Nutuk'ta yer alan çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, olayla ilgili olarak Nutuk'ta en başta sitemle karışık olarak şu değerlendirmeleri yapmıştır;

“Meclis'in basılması ve Malta'ya gitmeden önce Rauf Bey'i (Orbay) ve öteki şahısları tam zamanında çağırılmış olduğumuz, olaylarla hem de üç dört gün geçmeden belli oldu. Ancak, ne yazık ki bu davetimiz gereken önem ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülmedi. Rauf Bey ve Vasf Bey gibi kimseler en sonunda büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bu durumu biliyorsunuz. Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve sağlandığı bana anlatılmıştır. Eğer böyle idiyse, bu kimselerin Ankara'ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve özür cidden incelemeye değer.”¹⁰⁸

¹⁰⁴ Erzurumlu Mıgırdiç Sanasaryan adlı bir Ermeni tüccara ait olup, İstanbul Sirkeci'de bulunmaktadır. Eski İstanbul Emniyet Müdürlüğü binasıdır.

¹⁰⁵ Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, *Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, (Derleyen: Turgut Gürer), 4. Baskı, İstanbul 2007, s. 207.

¹⁰⁶ Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar, s. 281.

¹⁰⁷ Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978, s. 71.

¹⁰⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara 2000, s. 280. Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye'nin İstanbul teşkilatı olan Karakol Cemiyeti'nin zaman zaman müstakil davranması, münferid hareket etmesi, daha çok İttihatçıların bir teşkilatı olarak algılanması gibi sebeplerden meydana gelen olumsuz durumlar nedeniyle sitemkar konuşmakta-

Sitemkar ifadelerine rağmen, Malta sürgünlerinin kurtarılmasıyla ilgili olarak önemli adımlar da atan Mustafa Kemal yine Nutuk'ta, "Bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım¹⁰⁹" demiştir. Genel anlamıyla Malta'daki tutukluların iadesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, özellikle Malta'da tutuklu bulunan 12 Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi milletvekilinin TBMM çalışmalarına katılmalarına dair görüşlerini ısrarla dillendirmiştir. Hatta bu doğrultuda, 1 Mart 1921'de TBMM'nin ikinci toplanma yılını açarken: "Malta'daki haksızlığa uğramış saygıdeğer arkadaşlarımızı da yakında aramızda görmeyi dilerim¹¹⁰" temennisinde bulunmuştur.

Nutuk'ta geçen Malta konulu ifadeleri içerisinde Karakol Cemiyeti ve cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey'e de vurgu yapmıştır. Hatta İstanbul'da teşkilatlanmış Karakol Cemiyeti'nin lider kadrosunun Malta'ya sürülmesini başka sitem cümleleriyle açıklamıştır. Bu açıdan, Karakol Cemiyeti'nin lider kadrosunun tutuklanmasını Milli Hareketin zaafa uğraması olarak ifade etmiş, bununla birlikte Karakol Cemiyeti'nin yapılanmasını eleştirmiştir. İstanbul'un işgaliyle Milli hareketin zor durumda kaldığını söyleyen ve bunu hem Karakol Cemiyeti'nin yokluğuna hem de Karakol Cemiyeti'nin yanlış teşkilatlanmasına bağlayan Mustafa Kemal Paşa; "İstanbul'da artık davamızı yürütecek kimse kalmamıştır. Aylarca ve çeşitli yol ve yöntemlerle yaptığımız uyarmalara rağmen bizim dediğimiz şekilde teşkilat kurmayıp, Karakol Cemiyeti'nin kurulmasına çalışanların başları Malta'ya gitmiş, İstanbul'daki üyelerinin hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştır. Orada yeni teşkilat kurabilmek için çok zahmetli çalışmalara ve o günkü durumumuza göre imkanlarımızın üstünde

dır. Bununla birlikte, İttihatçılardan ve Karakol Cemiyeti'nin başkanlığını yapmış olan Kara Vasıf Bey'in ve Rauf Orbay'ın Malta'ya gönderilmesiyle ilgili sahnede bir uysallıktan öte bir direnç söz konusudur. Çünkü 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve İngilizlere mensup bir askeri birliğin Meclis-i Mebusan'a gelerek doğrudan Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'in kendilerine teslimini istemeleri karşısında Meclis birden gerilmiş, Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in etrafında toplanmış olan bir kısım milletvekili, arkadaşlarını teslim etmeyeceklerini, gerekirse silah kullanacaklarını söylemişler ve Meclis'i korumaya görevli askerleri görevlerini yapmaya çağırılmışlardır. Bir kısım milletvekili ise, İngilizlerin Türk milletvekillerini tutukladıklarını bildirir bir kağıt vermeleri durumunda bu işe razı olabileceklerini söylemişlerdir. Sonunda bu fikir çoğunluğun desteğini kazanmış, Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey, imza karşılığı İngilizlere teslim olmuştur. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, İstanbul 1991, s. 52-53. Teslim olma konusuna dair Rauf Orbay'ın hatıralarında çok farklı açıklamalar yer almaktadır. Rauf Bey hatıralarında, Meclis'in basılmasına yönelik bilinçli bir yaklaşım içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Buna gerekçe olarak da, daha evvel Anadolu'da kumandanlar toplantısında verilen kararı ileri sürmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir: "Evvelden Anadolu'da kumandanlar toplantısında verdiğimiz kararlar tespit ettiğimiz şekilde, Millet Meclisi'nin ve dolayısıyla Milli Hükümetin Anadolu'da kurulmasına yol açılacağını düşündüğüm için ne olursa olsun, İngilizleri dünya ve milletimiz gözünde zalim ve mütecevaz duruma sokmak maksadıyla kaçmama kararı verdim. Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım son telgrafta da müşterek kararımızı hatırlatarak 'Biz burada kalıp vicdan borcumuzu yapacağız' diyerek bu kararımı bildirdim. Esasen Meclis, o güne kadarki çalışmalarıyla yapılması gereken işleri yapmıştı. Misak-ı Milli'yi Meclis'ten geçirmiştik. Şimdi asıl gayemize ulaşmak için, Meclis'i bastırmak işi kalmıştı. Bunu da behemahal dilediğimiz şekilde neticelendirmemiz gerekiyordu." Rauf Orbay'ın ifadelerine göre bu iş bir tertiptir. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.2, İstanbul 1993, s.29.

¹⁰⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 281.

¹¹⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Sevim-Prof. Dr. İzzet Öztoprak-Prof. Dr. M. Akif Tural), Ankara 2006, s. 219.

para harcamaya mecbur oldum¹¹¹ demiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren Karakol Cemiyeti ile yoğun çalışmalar içinde olduğu, pek çok kaynaktan olduğu gibi yine Nutuk'taki bazı belgelerde de kendisini göstermektedir.¹¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın Malta Sürgünleri ile ilgili bir diğer yorumu ise, esir değişimine dairdir. Malta'daki Türk esirlerle, Anadolu'da TBMM'nin elinde bulunan İngiliz esirlerin değişimi konusu ilk önce 1921 Londra Konferansı sırasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile İngiliz heyet arasında görüşülmüştür. Ama Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansına delege heyeti temsilcisi olarak katılan Bekir Sami Bey'i de, esir değişimine dair imzaladığı bazı anlaşmalar nedeniyle eleştirmiştir. Bekir Sami Bey'i münferit hareket eden bir isim olarak tarif etmiştir. Bu açıdan Nutuk'taki konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir;

“Delegeler Heyeti Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa, İtalya diplomatlarıyla temas ve görüşmelerde bulunarak, her biriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu. Bekir Sami Bey'in imzaladığı sözleşme gereğince elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini geri verecektik. Buna karşılık İngilizler de ellerindeki esirlerimizi iade edecekti. Yalnız, Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm ve kötülük yapmış olduğu iddia edilenler serbest bırakılmayacaktı. Hükümetimiz böyle bir sözleşmeyi kabul edip onaylayamazdı. Bu sözleşmeyi kabul etmemekle birlikte, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık. Daha sonra 23 Ekim 1921'de Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey'le İstanbul'daki İngiliz Komiseri arasında yapılan anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile elimizde bulunan bütün İngiliz tutukluların karşılıklı olarak serbest bırakılması kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır.”¹¹³

Mustafa Kemal Paşa, Malta'daki Türk tutukluların serbest kalabilmeleri için sahada karşılığı olan adımlar atmıştır. Aslında Malta sürgünleri konusu ilk defa Sivas Kongresinden sonra gerçekleşen Amasya Görüşmeleri sırasında görüşülmüş ve gizli olup imza altına alınmayan dördüncü protokoldeki ikinci maddede; “Malta'ya sürülmüş olanlar, ilgili buldukları kendi mahkemelelerimizde kovuşturma yapılmak üzere İstanbul'a getirilmeleri çarelerinin aranması¹¹⁴” ifadeleriyle ortaya konulmuştur. TBMM'nin açılmasından sonra da Malta tutuklularıyla ilgisini sürdüren Mustafa Kemal Paşa'nın talimatları ve TBMM'nin çalışmalarıyla, Malta'ya sürülmüş eski Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin ve ailelerinin ekonomik durumlarına dair adım atılmıştır. Bu adım, İngiliz baskısı altında karar alan İstanbul'daki özellikle Damat Ferid Hüküme-

¹¹¹ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 289.

¹¹² Mehmet Akif Bal, “Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ocak - Şubat 2022, Cilt: 130 Sayı: 256, s. 103-148.

¹¹³ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 399.

¹¹⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 170.

ti'nin, Malta'ya sürülen emekli ve azledilmiş mebus ve memurların maaşlarını kesmesiyle alakalı şekilde gelişmiştir.¹¹⁵ Nitekim Damat Ferid Hükümeti, 15 Haziran 1920'de vatanın menfaatlerine zarar verdiği düşünülen devlet görevlilerinin çıkarılan bir kararname ile tekaüd ve mazuliyet maaşlarını dahi kesmiş, sadece sürgünleri değil ailelerini de zor duruma düşürmüştür.¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın reisi olduğu TBMM'de etkili kararlar alınmış, Malta'da tutuklu bulunan açığa alınmış zabitanın maaşlarının ödenmesi için üç maddelik TBMM Kararnamesi çıkarılmıştır.¹¹⁷ TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa ve İcra Vekilleri heyeti üyelerinin imzalarıyla çıkarılan 26 Haziran 1921 tarihli bir diğer kararname ile ise, emeklilerin ve azledilmiş memur ve mebusların maaşlarının ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁸ TBMM sadece Malta'da tutuklu olan isimlerle ilgilenmemiş, Malta'dan serbest bırakılan isimlere yönelik de adımlar atmıştır. Bu açıdan, 2 Kasım 1921 tarihli kararname ile Malta'daki esirler arasında ihtiyacı olanlara kişi başına 100 lira olmak üzere toplam 1200 liranın, Maliye Vekaleti bütçesinin ilgili kısmı tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa ve TBMM, Malta'dan dönen sivil askeri erkâna gelir gelmez etkili ve üst düzey görevler vererek, onların hem memlekete uyumunu sağlamak hem de üst düzey isimlerin kabiliyetlerinden ivedilikle faydalanma cihetine gitmiştir.

4.5. Malta'daki Sürgünlerin İadesi

29 Mayıs 1929 günü İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill, Malta'daki tutuklu Türkler ile TBMM tarafından Anadolu'da tutuklanmış esir İngilizleri karşılıklı serbest bırakırma yönünde çalışmalar yapmıştır. Winston Churchill İngiliz Dışişleri Bakanlığına başvurarak: "Türklerin eline düşen adamlarımız, Malta'daki Türk sürgünleri serbest bırakılınca kurtarılabilirlerdir" demiştir.¹²⁰ Ancak Churchill'in teklifi kendi ülkesinde reddedilince bunun üzerine Ankara Hükümeti'nin elinde olan İngiliz Albay Rawlinson TBMM'ye şahsen yazılı müracaat etmiştir. Bundan sonra esirlerin mübadelesi fikri Türkiye'de ilk önce TBMM'nin 18 Temmuz 1920 tarihli tutanağında yer almıştır. Toplantıda Rawlinson'un Kazım Karabekir'e gönderdiği mektup okunmuştur.¹²¹ Esir değişimi olaylarında, Rawlinson'un esirlerin mübadelesinde aracılık yapmayı teklif etmesi de etkili olmuştur. Fakat her iki yönetim, kendi vatandaşlarının

¹¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dahiliye Nezareti'nden Muhacirin Müdüriyeti Alisine Gönderilen 9 Ekim 1920 Tarihli Karar, Kutu: 31 / Gömlek: 29 / Sıra: 6.

¹¹⁶ Binnur Kurt, *Malta Sürgünleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C. Tarihi Ana-bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Ahmet Emin Yaman), Ankara 2008, s. 122.

¹¹⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 21 Ekim 1920 Tarihli TBMM Kararnamesi, Kutu: 1 / Gömlek: 15 / Sıra: 10.

¹¹⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 26 Haziran 1921 Tarihli TBMM Kararnamesi, Kutu: 3 / Gömlek: 25 / Sıra: 19.

¹¹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 2 Kasım 1921 Tarihli TBMM Kararnamesi, Kutu: 3 / Gömlek: 35 / Sıra: 4.

¹²⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 325.

¹²¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 186.

serbest bırakılmasında ısrar etmiş ve konunun çözümü Londra Konferansı görüşmelerine kalmıştır. Birinci İnönü Savaşı sonrasında düzenlenen Londra Konferansı, 21 Şubat 1921’de başlamıştır. Ankara’yı Bekir Sami Bey, İstanbul’u Tevfik Paşa temsil etmiştir. Bekir Sami Bey daha ilk oturumda, Malta’daki 109 kişilik sürgünlerden 59’unun hemen bırakılmasını istemiştir. Bu listedekiler daha çok askeri erkandır.¹²²

Öte yandan İngilizler de Anadolu’da Ankara Hükümeti tarafından tutuklanmış esirlerini kurtarmaya çalışmışlardır. Ancak, İngilizlerin esir değişim düşüncesi sadece esir mübadelesiyle sınırlı kalmamıştır. Çünkü Malta’daki sürgün ve esirlerin masrafları, her geçen gün kötüye giden İngiliz ekonomisine daha fazla yük olmaya başlamıştır. Öte yandan, İtalya ve Fransa ise her geçen gün biraz daha Ankara yönetimine yaklaşmıştır. Bu sebeplerle İngilizler bir an önce bu problemin halledilmesini istemişler fakat yine de, Malta’dan Anadolu’ya geçerek Yunanlılara karşı muharebelere katılma ihtimalleri olan Cemal ve Cevat paşalar ile Albay Galatalı Şevket, Yakup Şevki Paşa ve Ali İhsan Paşa’yı serbest bırakmak istememişlerdir. Görüşmeler bu yüzden kısa bir süre sonra kesilmiştir. Fakat 16 Mart 1921’de taraflar arasında fikir birliği sağlanmış ve esir mübadelesi antlaşması imzalanmıştır.¹²³

Bekir Sami Bey, anlaşmayı imzalayıp ertesi gün Londra’dan ayrılarak Paris’e gitmiştir. Anlaşma imzalanmasına rağmen İngilizler yine de çeşitli oyunlara tevessül etmişlerdir. Değişim sonrasında önce İngilizlerin salıverilmesini istemişler fakat Bekir Sami Bey’in girişimiyle Malta’daki Türk esirlerin serbest bırakılması öne alınmıştır. İngilizler bu defa farklı bir noktada yan çizmişler ve antlaşmada adı geçen 64 Türk sürgününü bir seferde salıvermeyeceklerini söylemişlerdir. İngilizler 64 tutukluyu gruplara ayırarak salıvereceklerdir. Birinci Türk grup İtalya’ya gönderildikten sonra İngiliz tutsaklarının salıverilmesini istemişlerdir. Arkasından küçük kabileler halinde kalan sürgünler serbest bırakılmak istenmiştir.¹²⁴ Türk tarafı direnç gösterince bir haftalık yazışmalardan sonra, 24 Mart 1921 günü Malta valisine talimat vermişlerdir. Tutsaklar konusunda anlaşmaya varıldığı ve buna göre 64 Türk sürgünün serbest bırakılması gerektiği anlatılıp, sür günlerin adları bildirilmiştir. İngilizlerin Malta’ya verdikleri talimata göre; 64 kişiden ilk 25’i hemen salıverilip İtalya’ya yollanacak, bunlar 28 Mart günü Roma’ya varacak biçimde yola çıkarılacaktır. Antlaşmada adı geçen öteki sürgünler ise, Türklerin elindeki İngiliz tutsaklar serbest bırakıldıktan sonra, kısım kısım salıverilecekler denilmişken, durum birden bire yine değişivermiştir. Sık sık politika değiştiren İngilizler, 23 Mart günü Yunan ordularının Bursa ve Uşak cephelerinden yeniden saldırıya geçmeleri üzerine keskin bir dönüş yaparak Türk sürgünlerinin serbest bırakılmamasını Londra’ya telgrafla bildirmişlerdir.¹²⁵

¹²² Selma Yel, “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 18, Sayı: 35, Ankara 1993, s. 222.

¹²³ Selma Yel, “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi”, s. 225.

¹²⁴ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 356-357.

¹²⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 358-359.

İngiliz siyaseti, beslediği ve donattığı Yunan ordusundan son ana kadar beklenti içerisinde olmuştur. Bu nedenle, İngiliz siyasetinin esir mübadele-
sindeki oyunları hiç bitmemiş, bir taraftan da Türkler arasında olmadık ve
akla gelmeyecek ihtilaflar oluşturmaya ve sonra da bunları körüklemeye ça-
lışmışlardır. İngilizler yazışmalarında; serbest bıraktıkları Türk tutsakların
çoğunun, ileride Ankara'ya ulaşarak Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif kesile-
ceğini düşündükleri İttihatçılar grubundan seçtiğini ifade etmişlerdir. Yine
İngilizlere göre, İngilizlerin bu oyununu sezen Mustafa Kemal Paşa ise, ilgili
antlaşmayı uygulamaktan kaçınmıştır.¹²⁶ Böyle bir İngiliz tespitinin ne ka-
dar doğru olduğu çok iyi tetkik edilmelidir. Ama İngilizlerin çok yönlü bu
oyunlarına rağmen TBMM'nin 16 Mart 1921'deki bu antlaşmayı tanımaması,
İngilizleri çok sınırlendirmiştir. Çünkü Ankara yönetimi elindeki tüm İngiliz
tutsaklarının serbest bırakılması konusunda pazarlık gücünü iyi kullanırken,
Londra'daki tutsak ailelerinin İngiltere Dışişleri Başkanlığı'na yoğun baskı
yapmaları İngilizleri çok yönlü olarak zor duruma sokmuştur.¹²⁷ İngiltere bu
tepkiler karşısında zor durumda kalmış olsa da yine bildiklerini okumaya
devam etmişler hatta İngiltere'yi her şeyin üzerinde tutan kadim siyasetlerini
devreye sokmuşlar, kararlarını iç siyasetlerindeki gelişmelere ve diplomatik
kurallara göre değil, Anadolu'daki gelişmelere yani Türk-Yunan çarpışmalarına
göre yön değiştireceğini ifade etmişlerdir. Yunan ordularının Eskişehir
İnönü'de ikinci kez yenilgiye uğratıldıkları anlaşılır anlaşılmaz, İngilizler yine
davranış değiştirmişler ve bu defa İngiliz General Harrington ve Sir H. Rum-
bold üzerinden, 6 Nisan 1921 günü Malta sürgünlerinden 40 kişinin hemen
saliverilmesini Londra'ya önermişlerdir.¹²⁸

TBMM Dışişleri Bakanlığına Bekir Sami Bey'in yerine Yusuf Kemal (Ten-
girşek) getirildikten sonra TBMM, 1 Haziran 1921 günü 10 İngiliz tutsağının
serbest bırakılacağını açıklamıştır. Üç gün sonra, Ankara'dan daha yeni bir
haber gelmiş ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Malta sürgünlerinin tümüne
karşılık olarak Türkiye'deki tüm İngiliz tutsaklarının serbest bırakılacağını
İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bildirmiştir.¹²⁹ Ankara Hükümeti de verdiği sözü
tutmuş, 1 Temmuz 1921 günü 10 İngiliz tutsağı Antalya limanında İngilizlere
teslim etmiştir. 4 Temmuz günü ise Trabzon limanında iki İngiliz tutsağı ser-
best bırakılmıştır. Ancak, İngilizlerin pek önem verdikleri Yarbay Rawlinson
gibi subaylar ısrarla serbest bırakılmamıştır. İngilizler ise bu duruma rağmen
40 Türkü serbest bırakmıştır.¹³⁰

Sakarya zaferinin kazanılmasıyla birlikte durum İngilizleri tamamen ümit-
sizliğe sürüklemiştir. Yunan ordusundan ümidini hepten kesen İngilizler ar-
tık Malta'daki sürgünlerin elde tutulmasının gereğinin kalmadığını anlamış-
lardır. Bundan sonra yani 29 Eylül 1921'de görüşmeler başlamış, 1 Ekim

¹²⁶ Selahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara 1991, s. 147-148.

¹²⁷ Selahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 147-148.

¹²⁸ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 366.

¹²⁹ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 378-379.

¹³⁰ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 382.

1921’de tüm esirlerin serbest bırakılması kararlaştırılmıştır. İngilizler Malta sürgünlerinin tahliyesi için Krizantemum ve Montenol adlı iki gemi tahsis ettiler. Montenol, bir petrol gemisi olup diğerinden daha kötü durumdaydı.¹³¹ Malta sürgünleri bu şartlarda ve 25 Ekim 1921’de Malta’dan yola çıkarılmıştır. İstanbul’a getirilen Türk esirler, İstanbul’da iki saat kaldıktan sonra mübadele edilmek üzere İnebolu’ya götürülmüşlerdir. 31 Ekim 1921 sabahı Malta’dan getirilen Türkleri taşıyan vapurlar İnebolu’ya gelmişlerdir. İngilizler bu defa İnebolu’da çıkardıkları yeni problemlerle, mübadele yapılmasını yeniden çıkmaza sokmuşlardır. Türk esirler, burada serbest bırakılmayı beklerken, Malta’ya götürülme tehdidinde maruz kalmışlardır. İngilizler, Türk tarafının elindeki İngiliz esir sayısının eksik olduğunu ve bazı vatandaşlarının kayıp olduğunu iddia etmişlerdir. Ankara ise bu şahıslardan hiç haberdar olmadığını ifade etmiştir. Bu yüzden taraflar arasında yeniden güvensizlik ortamı meydana gelmiştir. Mesele, Ankara’nın, Albay Rawlinson’un iade edilmesini ve mübadeleden vazgeçilmesini istemesine sebep olacak kadar büyümüştür.¹³²

İnebolu önünde gemilerde otuz saat bekletilen Türkler, yapılan anlaşmadan sonra iade edilmeye başlanmıştır. Ancak, mübadele esnasında İngilizler son kötülüklerini yapmışlar, Türk sürgünlerin kitaplarına ve eşalarına el koymakla kalmamışlar, tahliye edilirken Türk esirleri tamamen soymuşlar ve çırılçıplak şekilde karaya çıkarmışlardır.¹³³ Malta sürgünleri bu şekilde ve 1 Kasım 1921 tarihinde Ankara Hükümeti yetkililerine teslim edilmiştir.¹³⁴ Böyle bir teslim yaklaşımı, medeni bir devletin göstereceği davranış şekli değildir elbette. Ama bu yaklaşımlar, İngilizlerin Türklere karşı bilinçaltlarındaki derin düşüncelerin tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Ankara Hükümeti’nin İngiliz esirlerin teslimindeki insana ve hukuka saygılı yaklaşımları ise İngilizlere bir ders olacak özelliktedir.

Esirlere ve iade anlaşmasına saygı gösteremeyen İngilizler, mahkum edemedikleri Türk esirlere tazminat konusunda da saygı duymadılar. Yıllar sonra eski Malta sürgünleri, İngiliz Hükümeti’nden tazminat isteme konusunu ortaya atmışlar ve Lozan Antlaşması’na göre bir Türk-İngiliz Hakem Mahkemesi kurulmuştur. Fakat İngilizler, kılı kırk yararcasına bir yetenekle üste çıkmışlar hatta tazminat vermek yerine, Türk Hükümeti’nden tazminat istemişler ve almışlardır. Malta’ya gönderilen Türk Sürgünlerinin tazminat istekleri ise hiçbir zaman kabul edilmemiştir.¹³⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin başını çektiği İtilaf Devletleri ile yoğun bir mücadelesi olmuştur. Jeopolitik önem taşıyan bir coğrafyada bulunması ve petrol

¹³¹ Serpil Sürmeli, “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü”, s. 72.

¹³² Selma Yel, “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi”, s. 232.

¹³³ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, s. 56.

¹³⁴ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşında Türk Esirleri*, s. 243.

¹³⁵ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 405.

gibi yeni enerji kaynaklarına sahip olması, Süveys Kanalına yakın durması, Çanakkale ve İstanbul boğazları gibi stratejik geçiş noktalarını elinde tutması, Osmanlı Devleti'nin İngilizler tarafından ortadan kaldırılmak istenmesinin esas sebepleridir. Dolayısıyla, İngilizlerin nihai hedefi Osmanlı coğrafyası ve zenginliğidir.

Osmanlı coğrafyasının zenginliklerini elde etmek için planlar yapan İngilizler, Birinci Dünya Harbi yıllarında bu beklentilerine ulaşamamışlar hatta savaş içerisinde Osmanlı Devleti tarafından ağır zararlara da uğratılmışlardır. Bu nedenlerle İngilizler, harbin lehlerine bitmesiyle birlikte, harp boyunca kendilerini ekonomik zarara uğratan, zaman ve insan kaybına neden olan, hususen Çanakkale savunması ile Rusya'nın savaştan çekilmesine ve bir Bolşevik rejime dönüşmesine sebep olan, İngilizlere yaşattıkları yenilgilerle İngilizlerin sömürgelerindeki itibarını sarsan, bağımsızlık mücadelelerine psikolojik altyapı sağlayan Osmanlı kadrolarını esaslıca cezalandırmak istemiştir. İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı sonunda, savaştan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'ne yönelik ağır bir işgal siyaseti izlemesinin önde gelen sebebi budur.

Osmanlı Devletini Birinci Dünya Savaşı boyunca idare eden İttihatçılar, genç ve devlet yönetimi açısından tecrübesiz olmaları ile ciddi hataların yaşanmasına sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük topraklar kaybetmelerine, hatalı yönetilen harplerde ciddi insan kaybının yaşanmasına sebep olmuşlar, siyasi gelenekteki bazı olumsuzluklara etki edecek adımlar atmışlardır. Fakat şu da bilinmeli ki İttihatçılar eğitim, toplumsal hayat, askeri yapı, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi başlıklarda önemli adımlar da atmışlardır.

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Anadolu'yu işgal etmeye başlayan İtilaf güçleri ve özellikle İngilizler, İttihatçıları hem savaştaki rolleri hem de özellikle Ermeni Tehcirini yapmaları nedenleriyle cezalandırmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla çeşitli planlamalar yapmışlar ama öncelikle İstanbul'da kurulan Osmanlı hükümetleri üzerinden İttihatçıları önce tutuklayacak ve sonra cezalandıracak adımların atılması için ağır baskılar yapmaya çalışmışlardır. İngilizlerin yaklaşımları o kadar tutarsızca kendisini gösterecektir ki, İngilizler bir taraftan işgalci güç, bir taraftan Ermeni meselesinin hamisi, bir taraftan İttihatçılara hasım, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni sömürge etme beklentileri olan bir devlet gibi hareket edecektir. Bu açıdan denilebilir ki, İngiltere'nin tek derdi, elde ettiği petrol bölgeleri üzerindeki hakimiyeti perçinlemek, ileride bu toprakların geri alınmasına dair Osmanlılardan kendisine gelebilecek muhtemel adımlara tamamen engel olmaktır. Bu amaçla, Birinci Dünya Savaşı süresince kendisine engel çıkaran Osmanlı yöneticilerini ve önde gelen isimleri tamamen etkisizleştirme siyaseti uygulamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda yoğun tutuklama ve yargılama çalışmalarına girişmişler, İstanbul'daki Osmanlı hükümetlerini baskıyla, tehditle, bazen destekle tutuklama çalışmalarına sevk etmişlerdir. Ama her halükarda, Anadolu'da ve özellikle İstanbul'daki işgal adımlarının ağırlığı, İngilizlerin galip devlet olarak pervasızlığı ve hukuksuzluğu, İttihatçılara yönelik hukuk

yaklaşımlarını, yargılamalarını en başından beri adalet ve gerçekçilik çerçevesinin dışına atmıştır. İngiliz siyasetinin bu konudaki tek derdi İttihatçıları yargılamak değildi elbette. İttihat Terakki'nin yetişmiş kadrolarını tutuklama ve yargılamalarla saf dışı edip, Anadolu'daki Milli Hareketi kadrosuz ve imkansız bırakma politikası da çok önemlidir. Bir taraftan da harp süresince kullandığı Ermenilerin bu şekilde gönlünü almaya çalışmıştır.

Mütareke dönemindeki İngilizlerin baskıları, yönlendirmeleri ve bitmek bilmeyen istekleriyle başlatılan tutuklamalar, İstanbul'da bir insan avına dönüşmüştür. İstanbul'da ve Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin varlığı olmasa, Türk memurları arasında İngiliz taleplerine üstü kapalı direniş gösterilmese, İstanbul'daki Tefik Paşa ve Ali Rıza Paşa kabinelerinin zaman zaman dirençleri olmasa ama esasen Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki TBMM'nin Anadolu'daki İngiliz subaylarını Türklere karşılık olarak tutuklayan adımları olmasa, İngilizlerin isteklerinin ve baskılarının önünü almak mümkün olmayacaktı. Lakin İngilizler yine de hiçbir hukuk ölçüsüne sahip olamayan bazı isteklerini gerçekleştirmişler; Kemal Bey, Nusret Bey gibi çok sayıda ismi aceleyle mahkum ettirerek astırmışlardır. Bu kararlar ve uygulamalar sadece bizim tarihimizdeki acı ve elemli olaylar özelliği taşımamaktadır elbette. İngiltere siyasetinin bu hukuk tanımazlığı, İngiliz tarihine de dünya tarihine de kaydolmuştur.

İstanbul'daki yargılamalarda umduğunu bulamayan İngilizler, İstanbul ahalisinin sert tepkileri sonucu geri adım atmış, TBMM'nin çalışmalarıyla kendisini frenlemiştir. Fakat yine de İstanbul hapisanelerindeki Türk tutukluların kaçırılma endişelerinden kaynaklı olarak önde gelen Türk tutukluları Malta'ya götürme kararı almıştır. Ama İngilizler, Türkleri Malta'ya götürürken ne müttefikleri olan Fransızlarla İtalyanları ciddiye almışlar, ne Osmanlı mahkemelerinin kararlarına ve işleyişine saygı göstermişler ne de uluslararası hukuka dikkat etmişlerdir. 1919-1921 yılları arasında Malta'daki önde gelen Türk tutuklular, neredeyse iki yıl süresince Anadolu'dan ve Milli hareketten kopuk halde sürgün hayatı yaşamışlardır. Türk tutukluların zaman zaman Malta'dan kaçma teşebbüsleri olmuş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Birinci İnönü muharebeleri sonrasında gerçekleşen Londra Konferansı sırasında Malta'daki Türkler ile TBMM elindeki İngiliz esirler konusu görüşülmüş hatta tutukluların mübadelesi için önemli adımlar atılmıştır. Zaman zaman yan çizen İngiliz siyaseti, TBMM ile yaptığı anlaşmalara ve protokollere rağmen Yunan ilerleyişinden her defasında ümitlenerek Malta'daki Türklerin tesliminden kaçınmıştır. Yunan askeri hareketinden tamamen ümitlerini kestikleri zaman Malta'daki Türklerle İngiliz esirlerinin değişimine dair kesin karar vermişlerdir. Diğer taraftan Malta'daki Türklerin Anadolu'ya gelmesi ve geldikten sonra TBMM bünyesinde aldıkları görevler dahi Malta'daki kadrolara ne kadar ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu ihtiyaçtan bakıldığında, İngilizlerin Malta'da tuttukları yetişmiş kadrolar üzerinden Anadolu'daki Milli Mücadele'ye ve İstiklal harbine verdikleri zarar ölçülebilir. Nihayetinde Malta sürgünleri meselesi, TBMM'nin çalışmalarıyla çözülmüş ve İngiltere'nin Türkiye'yi yetişmiş insandan mahrum etme siyaseti geç de olsa başarısız kılınmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dahiliye Nezareti'nden Muhacirin Müdüriyeti Alisine Gönderilen 9 Ekim 1920 Tarihli Karar, Kutu: 31 / Gömlek: 29 / Sıra: 6.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 21 Ekim 1920 Tarihli TBMM Kararnamesi, Kutu: 1 / Gömlek: 15 / Sıra: 10.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 26 Haziran 1921 Tarihli TBMM Kararnamesi, Kutu: 3 / Gömlek: 25 / Sıra: 19.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Polis Müdüriyeti Umumiyesine ve Umum Jandarma Kumandanlığına 15 Eylül 1921 tarihli mahrem telgraf, BOA DH.KMS. 61-22.

Kitaplar, Makaleler

- AKANDERE, Osman: "Azerbaycan Sovyet Hükümeti'nin Milli Mücadele Yıllarında İngilizler Nezdindeki Bir Teşebbüsü: Malta'daki Türk Esirlerinin Serbest Bırakılması Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 65, Güz 2019.
- AKKOR, Mahmut: *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Enis Şahin), Sakarya 2006.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976.
- ATA, Ferudun: *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargulamaları*, 2. Baskı, Ankara 2011.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara 2000.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Sevim-Prof. Dr. İzzet Öztoprak-Prof. Dr. M. Akif Tural), Ankara 2006.
- Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl*, (Derleyen: Turgut Gürer), 4. Baskı, İstanbul 2007.
- BAL, Mehmet Akif: "Milli Mücadele'nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ocak - Şubat 2022, Cilt: 130 Sayı: 256.
- _____, *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları*, İstanbul 2003.
- BAŞMABEYNCİ LÜTFİ BEY: *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul Tarihsiz.
- BAYAR, Celal: *Ben de Yazdım*, C. 5, İstanbul 1965.
- BİLGİ, Nejdət: *Dr. Mehmet Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıratı*, İzmir 1997.
- BOSTAN, Hanefi: *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992.
- BOZKURT, Abdurahman: *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara 2014.
- ERTÜRK, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, (Hazırlayan: S. Nafiz Tansu), İstanbul 1996.
- GÖKBİLGİN, Tayyip: *Milli Mücadele Başlarken*, C. 1, Ankara 1959.

- GÖKDEMİR, Ahmet Ender: *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara 1989.
- GÜRKAN, Uluç: *Malta Yargılaması*, İstanbul 2014.
- GÜRÜN, Kamuran: *Ermeni Dosyası*, Ankara 1988.
- HAYTOĞLU, Ercan: “Bekirağa Bölüğünden Malta’ya: Limni Sürgünleri”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4 (5), August 2017.
- JAESCHKE, Gotthard: *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991.
- KURT, Binnur: *Malta Sürgünleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C. Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Ahmet Emin Yaman), Ankara 2008.
- KUT, Halil: İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş, (Hazırlayan: Taylan Sorgun), 2. Baskı, İstanbul 1997.
- KUTAY, Cemal: *Siyasi Sürgünler Adası: Malta*, İstanbul 1978.
- NADİ, Yunus: *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.
- OKYAR, Ali Fethi: Üç Devirde Bir Adam, (Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul 1980.
- ORBAY, Rauf: *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, İstanbul 1993.
- PAKALIN, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih ve Deyimler Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1993.
- SABİS, Ali İhsan: *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, İstanbul 1993.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, Ankara 1993.
- SANCAKTAR, Fatih Mehmet: “Another Side of the National Struggle Period: Exiles of Malta (January 1919-October 1921)”, *Asia Minor Studies*, Cilt: 2, S: 3, Kilis 2014.
- SONYEL, Selahi R: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara 1991.
- SÜRMELE, Serpil: “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü”, *Atatürk Dergisi*, Yıl: 2003, Cilt: 3, Sayı: 4.
- ŞİMŞİR, Bilal: *Malta Sürgünleri*, 2. Basım, Ankara 1985.
- TANSEL, Selahattin: *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. III, İstanbul 1991.
- TAŞKIRAN, Cemalettin: *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşında Türk Esirleri*, 5. Basım, İstanbul 2015.
- TÜFEKÇİ, Vedat: *Birinci Dünya Savaşında İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ali Fuat Örenç), İstanbul 2019.
- Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar, (Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul 1980.
- YEL, Selma: “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 18, Sayı: 35, Ankara 1993.
- YILDIZTAŞ, Mümin: *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapisaneleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yard. Doç. Dr. Ali Arslan), İstanbul 1997.

Extended Abstract
The Effort Of The Invaders To Discharge The National Struggle
Maltese Exiles (1919-1921)

The Ottoman Empire had an intense struggle with the Allied Powers, led by the British, during the World War I, which took place between 1914-1918. Being in a geopolitically important geography and having new energy resources such as oil; Being close to the Suez Canal and holding strategic transit points such as the Dardanelles and Istanbul Straits are the main reasons why the Ottoman Empire wanted to be destroyed by the British. It should also be known that the ultimate goal of the British was the Ottoman geography and wealth. Aiming to seize this asset completely at the end of the war, the British, who inflicted economic damage during the war, caused loss of time, caused loss of people, caused Russia to withdraw from the war with the Dardanelles defense and turned into a Bolshevik regime, and damaged the reputation of the British in their colonies with the defeats they inflicted on the British. wanted to punish the Ottoman cadres who provided the psychological infrastructure to the independence struggles. Because the Ottoman Empire's alliance with the Germans during the World War I, damaging the reputation of England and its partners, led to an extreme hatred of the Turks against the Turks. This is the main reason why the British followed a heavy occupation policy towards the Ottoman Empire, which, like its partners, was defeated at the end of the World War I.

The Unionists, who ruled the Ottoman Empire during the World War I, caused serious mistakes as they were young and inexperienced in terms of state administration. They caused the Ottoman Empire to lose large lands at the end of the Balkan Wars and the World War I, and serious human losses in wars that were mismanaged, and they took steps to affect some of the negativities in the political tradition. But it should be known that the Unionists also took important steps in the fields of education, social life, military structure, economy and international relations.

After the signing of the Armistice of Mudros, the Entente powers, and especially the British, decided to punish the Unionists for their roles in the war and especially for their Armenian deportation. They made various plans for this purpose, but first of all, they tried to put heavy pressure on the Ottoman governments established in Istanbul to take steps that would first arrest the Unionists and then punish them. These pressures of the British will operate so unlawfully that the British will act as an occupying power on the one hand, the protector of the Armenian issue on the one hand, hostile to the Unionists on the one hand, and a state with expectations of colonizing the Ottoman State on the other. From this point of view, it can be said that England's only concern was to consolidate its dominance over the oil fields it had acquired, and to completely prevent possible steps from the Ottomans to take these lands back in the future. For this purpose, he tried to implement a policy of completely neutralizing the Ottoman administrators and leading figures who prevented him during the world war. In this direction, they undertook intense arrest and trial efforts, and prompted the Ottoman governments in Istanbul to arrest them with pressure, threats, and sometimes support. But in any case, the weight of the invasion steps in Anatolia and especially in Istanbul, the recklessness and

lawlessness of the British as the victorious state, have pushed the legal approaches and trials of the Unionists out of the framework of justice and realism from the very beginning. Of course, the only concern of British politics on this issue was not to judge the Unionists. The policy of eliminating the trained cadres of the Committee of Union and Progress with arrests and trials and leaving the National Movement in Anatolia without staff and impossible is also very important. On the one hand, he tried to please the Armenians, whom he used during the war, in this way.

The arrests, initiated by the pressure, direction and endless demands of the British, turned into a manhunt in Istanbul. If the Kuva-yı Milliye did not exist in Istanbul and Anatolia, if there was no implicit resistance to British demands among Turkish officials, if there was no occasional resistance from the cabinets of Tevfik Pasha and Ali Rıza Pasha in Istanbul, but mainly the Anatolian Parliament under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. It would not have been possible to thwart the demands and pressures of the British had it not been for the steps that arrested the British officers in. However, the British still realized some of their wishes, which had no legal measure; Many names such as Kemal Bey and Nusret Bey were hastily convicted and hanged. Of course, these decisions and practices are not only painful and painful events in our history. This lawlessness of British politics has been recorded in both British history and world history.

The British, who could not find what they expected in the trials in Istanbul, took a step back as a result of the harsh reactions of the people of Istanbul, and restrained themselves with the work of the Turkish Grand National Assembly. However, due to concerns about the abduction of Turkish prisoners in Istanbul prisons, it has decided to take the leading Turkish prisoners to Malta. Even when the British took the Turks to Malta, they did not take their allies seriously, nor did they respect the decisions and functioning of the Ottoman courts, nor could they look at human values. Between 1919-1921, prominent Turkish prisoners in Malta lived in exile for almost two years, disconnected from Anatolia and the National movement. Turkish detainees have attempted to escape from Malta from time to time and have been successful in this. During the London Conference that took place after the First İnönü Battles, the issue of British prisoners in the hands of the Turkish Grand National Assembly was discussed with the Turks in Malta, and even important steps were taken for the exchange of prisoners. From time to time, the sidelined British policy avoided the surrender of the Turks in Malta, always hoping for the Greek advance. When they completely despaired of the Greek military operation, they made a firm decision about the exchange of British prisoners with the Turks in Malta. On the other hand, the fact that the Turks in Malta came to Anatolia and even the duties they took within the Parliament after their arrival showed how much the staff in Malta was needed. Considering this need, the damage caused by the British to the National Struggle in Anatolia and the War of Independence can be measured through the trained cadres they kept in Malta. Ultimately, the issue of Maltese exiles was resolved with the efforts of the Turkish Grand National Assembly and the British policy of depriving Turkiye of educated people was rendered unsuccessful, albeit late.